

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

До захисту допустити:

В.о. завідувача кафедри

— — Деснова І.С.

«28» травня 2024 р.

**«СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня вищої
освіти освітньо-професійної
програми

«Соціальна робота»

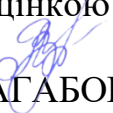
**Мелашенко Катерина
Дмитрівни**

Науковий керівник:

Стадник Альона Георгіївна
кандидат соціологічних наук,
доцент

Рецензент:

Кузьмін Віктор Володимирович
доцент кафедри психології
кандидат соціологічних наук,
доцент Національний
університет «Запорізька
політехніка».

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою 86 В
Секретар ЕК
Анастасія ВАГАБОВА
«10» червня 2024 р

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ	7
1.1 Девіація: поняття, види, підходи, причини	7
1.2 Визначення девіантної поведінки	13
1.3 Девіантна поведінка старшокласників загальноосвітньої школи.....	19
1.4 Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності	25
Висновок до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ	34
2.1 Соціальна профілактика девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: основні форми.....	34
2.2 Булінг – поширена форма девіантної поведінки учнів у старшій школі	39
2.3 Відеолекторій «Обережно –булінг!».....	44
Висновки до розділу 2	49
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

У сучасному суспільстві молодь стикається зі значними викликами та загрозами, які можуть спричинити девіантну поведінку. Девіантна поведінка у старшокласників може включати різні негативні прояви, як-то насильство, злочинність, алкогольне та наркотичне вживання, сексуальні злочини, агресію та інші форми анти-соціальних дій. Одним із способів розв'язати проблему девіантної поведінки серед старшокласників є впровадження соціальної профілактики. Соціальна профілактика передбачає систему заходів, спрямованих на попередження виникнення девіантної поведінки та негативних соціально-психологічних явищ у молодіжному середовищі.

У школі, де молодь проводить значну кількість часу, велика увага має бути приділена соціальній профілактиці. Робота націлена на попередження девіантної поведінки включає ряд заходів. Перше завдання полягає у створенні позитивного мікроклімату, що базується на заохоченні та поширенні цінностей, таких як взаємоповага, толерантність, співпраця та емпатія. Іншими словами, учні повинні бути оточені позитивними ролевими моделями та мати змогу розвивати та виявляти свої сильні сторони. Наступне завдання полягає у розвитку соціальних навичок учнів. Це може бути досягнуте шляхом проведення тренінгів та семінарів, де молодь вчиться ефективній комунікації, взаємодії та вирішенню конфліктів. Такі заходи допомагають учням зрозуміти важливість розумної поведінки та належного ставлення до інших людей.

Також, соціальна профілактика передбачає належний моніторинг та підтримку студентів у потребі. Підтримка учнів має бути доступною та конфіденційною. Шкільні працівники, такі як вчителі, психологи та соціальні працівники, повинні мати здатність розпізнавати ознаки девіантної поведінки та надавати допомогу учням у складних життєвих ситуаціях.

Загальноосвітні школи відіграють важливу роль у формуванні позитивних соціальних цінностей у молоді. Шляхом впровадження соціальної профілактики девіантної поведінки серед старшокласників, ми маємо можливість суттєво зменшити кількість неправильних та негативних проявів серед молоді. Таким чином, ми створюємо умови для здорового та позитивного розвитку старшокласників, які можуть бути прикладом для інших молодших учнів.

Проблему девіантної поведінки досліджували науковці різних галузей, що дає змогу виокремити біологічний (Ч. Ломброзо, У.Шелдон), психологічний (З.Фрейд, Е.Еріксон), соціологічний (Е.Дюркгейм, Р.Мертон), культурологічний (М.Селлін, М.Міллер) підходи, при визначенні причин виникнення та поширення даного явища. Проблемою девіантної поведінки займаються такі вітчизняні вчені, як Г. Ярьська, яка вивчає механізми та причини девіантної поведінки, та А. Дроздов, який досліджує вплив соціуму на агресивну поведінку в молодіжному середовищі. М. Сидорчук розглядає волонтерство як форму профілактики девіантної поведінки та популяризації здорового способу життя. К. Фергюсон розглядає трудотерапію, як вторинну форму профілактичної роботи з молоддю схильною до проявів девіантної поведінки та розвитку нових соціально-позитивних аспектів соціалізації.

Об'єктом виступає соціальна профілактика старшокласників загальноосвітньої школи.

Предметом дослідження є девіантна поведінка, яка включає в себе такі явища, як агресія, вуличні бої, наркозалежність, алкоголізм та інші небезпечні форми життєдіяльності.

Метою дипломної роботи є запобігання виникненню та поширенню девіантної поведінки серед старшокласників. Наголос робиться на формуванні відповідних навичок, цінностей та позитивного ставлення до самого себе та оточуючих.

Завдання:

1. Проаналізувати сутність поняття «девіації»;

2. Розглянути види та основні підходи та теорії девіації;
3. Визначити причини виникнення різних форм девіантності у старшокласників;
4. Розглянути сутність соціальної профілактики як важливого напрямку соціально-педагогічної діяльності;
5. Проаналізувати основні форми профілактики девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи;
6. Розкрити сутність поняття «відеолекторій», як форми профілактики девіантної поведінки серед старшокласників, визначити основні вимоги до його проведення;
7. Розробити сценарій проведення відеолекторію «Обережно–булінг!».

Для вирішення мети використано наступні загальнонаукові методи пізнання соціальних явищ та процесів, а саме: *логіко-історичний, структурно-функціональний і порівняльний* – для аналізу термінів «девіація» та «відеолекторій»; *аналіз та синтез* – для виокремлення видів та основних підходів та теорій девіації; *класифікації* – для визначення основних причин виникнення різних форм девіантності у старшокласників; *структурно-функціональний аналіз* – для з'ясування сутності соціальної профілактики як важливого напрямку соціально-педагогічної діяльності; *узагальнення* – для визначення основних форм профілактики девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи.

Загальноосвітня школа, як основний соціалізуючий агент, має не лише передавати знання, а й виховувати молоде покоління, формувати в них цінності та навички, які дозволяють уникати негативного впливу девіантної поведінки. Успішна соціальна профілактика має стежити за потребами та інтересами старшокласників, будівництво довіри та взаєморозуміння між учнями, батьками та педагогами. В результаті цього, краще розуміючи проблеми та шукаючи вирішення, загальноосвітня школа має можливість

сприяти формуванню здорової та гармонійної особистості серед старшокласників.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел (47 найменувань) та 5 додатків. Загальний обсяг роботи – 71 сторінок комп'ютерного тексту, містить 2 таблиці і 1 схему.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

1.1 Девіація: поняття, види, підходи, причини

У суспільстві завжди існує певна норма поведінки, яка відображає прийнятні цінності та норми. Однак, іноді люди відхиляються від цих норм та виявляють поведінку, яку можна назвати девіація. Вивчення девіації є важливим для розуміння суспільства та підвищення його ефективності. Воно допомагає встановити причини девіації, розробити стратегії запобігання та корекції неприйнятної поведінки, а також розвинути систему попередження та засудження девіації в суспільстві.

Девіант – це людина, яка не дотримується норм і правил поведінки, визнаних у даному суспільстві. Тому поведінка такої людини називається девіантною [36].

Девіація – це поведінка, яка не відповідає соціальним правилам (нормам і цінностям), що застосовуються в ситуації даного індивіда [47].

У соціології девіація розглядається як відхилення від соціальних норм і очікувань, що може мати негативні наслідки для індивіда та суспільства в цілому. Спостерігаються випадки девіації як в дрібних, так і в серйозних вчинках: від невідповідності традиційним моральним стандартам до виходу на крайності, таких як злочини чи соціальна відчуженість.

У психології девіація означає відхилення від нормальної поведінки. Це може бути пов'язане з розладами психічного здоров'я, незвичайними реакціями на стресові ситуації або аномальними розвитковими особливостями. Девіантна поведінка може бути розглянута як виклик для психологічного дослідження та розуміння людської природи.

Аналіз терміну «девіація» відкриває широкий спектр можливостей для дослідження та розуміння людського поведінки, статистичних показників та суспільних норм. Результати такого аналізу можуть використовуватися для створення ефективних стратегій адаптації та кращого функціонування як індивідів, так і суспільства в цілому. Вивчення девіації сприяє розвитку наукових дисциплін і допомагає зрозуміти складність та різноманітність людського буття.

Розрізняють **первинну і вторинну, індивідуальну і групову, соціально засуджувану і соціально схвалену девіації**.

Первинна девіація виникає як ізольований випадок або конкретне правопорушення, яке не засуджується іншими (так би мовити, інші дивляться крізь пальці), і людина не вважає себе девіантною.

Вторинна девіантність, однак, виникає тоді, коли дія стає публічною і суспільство засуджує порушника норми. Людина отримує ярлик девіанта і поступово починає вважати себе такою і поводитися відповідно до цієї ролі.

Індивідуальна девіація. Її назва говорить сама за себе. Відхилення від норм здійснюється однією особою.

Групова – також смисл криється вже в самій назві. Відхилення притаманне цілій групі. У якості групової девіації можна розглядати злочинні угруповання, деякі субкультурні утворення і т. д.

Соціально засуджувана, власне це усі приклади, які наводилися вище: пияцтво, наркоманія, проституція, хуліганство, і подібне.

Соціально схвалювана – це така, не несе в собі загрози суспільству, його цілісності, не викликає почуття небезпеки, але тим не менш не вписується у поняття норми: новаторство в мистецтві, аскетизм, усамітнення, і, навіть, геніальність часто сприймається як девіантність [13].

Існує три основні підходи до пояснення причин девіантності:

1) *біологічний підхід* – суть цього підходу полягає в тому, що девіантна поведінка зумовлена певними фізичними особливостями.

2) *психологічний підхід* – причиною девіантності є проблема або травма, особливо в дитинстві.

3) *соціологічний підхід* – пояснює виникнення девіантності, розглядаючи соціальні та культурні фактори, які впливають на людей [7].

Вчені мають різні погляди на причини та природу девіантності. Різні теорії, що пояснюють це явище, акцентують увагу на одному з трьох компонентів девіантності: індивідуальному, нормативному або колективному [21].

Таблиця 1.1.1

Теорії девіації

Назва теорії	Автор	Провідна ідея
Біологічні теорії	Ч.Ломброзо	Особливості анатомічної будови тіла є причиною девіації.
	У. Шелдон	Існує зв'язок між фізіологічними особливостями організму та формами поведінки людини.
	У. Пірс	Наявність зайвої Y-хромосоми у чоловіків обумовлює схильність до кримінальної поведінки.
Психологічні та психіатричні теорії	З. Фрейд	Конфліктність особистості, що є результатом боротьби між свідомим та підсвідомим, викликає девіації.
	Ж. Пінатель	Егоцентризм, агресивність, ефективність – центральний стрижень кримінальної здатності.
	Креслі Шуеслер	Наявність психологічних комплексів є причиною девіації.
	К. Хорні Г. Салліван	Причин відхилень в поведінці особистості – дефіцит емоційного контакту, спілкування з матір'ю в перші роки життя дитини.
	А. Адлер	Відхилення в поведінці є результатом нездатності

			індивіда встановити адекватний контакт з оточуючим середовищем.
		М. Герберт	Невпевненість в собі та низька самооцінка є джерелом соціальної дезадаптації.
Соціальні теорії:	1. Теорія соціального контролю	Е. Дюркгейм	Деякий рівень девіації завжди притаманний суспільству, як температура людського тілу; треба попереджувати лише “сплески”, ріст різних форм девіантної поведінки.
	2. Теорія аномії	Р. Мертон	Девіантна поведінка обумовлена розбіжністю між виголошеними даною культурою цілями та соціально схваленими способами їх досягнення.
	3. Теорії соціалізації	Коуен Сазерленд	Девіантній поведінці навчаються в процесі засвоєння культури певної групи.
	4. Культурологічні теорії	С. Селлін О. Турк	Причиною девіації є конфлікти між нормами субкультури та офіційної культури на основі, що індивіди одночасно входять в різні етнічні, соціальні, політичні та інші групи, цінності яких не співпадають чи суперечать між собою.
	5. Теорія стигматизації (клейміння)	Г. Беккер І. Гофман Ф. Таненбаум	Девіантність не властивість, що притаманна певній соціальній поведінці, а наслідок соціальної оцінки (стигмації, «клейміння») певної поведінки як девіантної; девіації обумовлена здатністю впливових груп суспільства ставити «клеймо» на поведінку мало захищених груп чи окремої особи.

Табл. 1.1.1 Теорії девіації [2].

Аномія – це соціальна ситуація, в якій значна кількість людей знає про існування обов'язкових норм, але ігнорує їх, поводить себе негативно або байдуже. Така ситуація виникає під час швидких змін соціальних структур і кризових потрясінь різного роду [26].

Усі ці теорії створені науковцями з метою прояснення причин девіантної поведінки. Кожна з них має свою основну ідею та пояснення, які допомагають краще зрозуміти феномен девіації.

Теорія девіантності має структуру, яка включає наступні елементи:

- Характеристика та класифікація девіантних вчинків, їх наслідки для особистості та суспільства, їх взаємозв'язки, структура, динаміка та тенденції;

- Соціальна природа, причини та умови її існування і прояву, соціально-психологічні механізми її формування;

- Профілактика: планування та реалізація соціальних та індивідуальних механізмів запобігання девіації та зміцнення соціального порядку.

Девіантність включає в себе:

- Злочинність;
- Пияцтво та алкоголізм;
- Наркоманію та ВІЛ/СНІД;
- Проституція;
- Самогубство.

Раптове зубожіння людей, безробіття, фінансові проблеми та економічна криза спонукають людей, які не можуть знайти своє місце в новій системі відносин, красти, жебракувати, займатися проституцією, скоювати злочини і навіть покінчити життя самогубством. Водночас відбувається розмивання колись усталених норм поведінки (солідарності, групової та колективної відповідальності тощо), культурних цінностей і традицій.

Слід зазначити, що розбіжність між очікуваннями і реальністю посилює соціальну напруженість і збільшує спроби людей змінити або відхилитися від поведінкових моделей.

Цю тенденцію підтримує і В.Н. Іванов. Причиною девіації, тобто нестабільності, «проміжності», «перехідності», поширеності різноманітних соціальних патологій, Іванов називає зміни в соціальних відносинах, що відображаються в понятті «відчуження», тобто нестабільність, «проміжність», «перехідність». Це стає можливим через розрив усталених соціальних, економічних, духовних і культурних зв'язків у суспільстві. Коли суспільство розшаровується на багатих і бідних, виникають соціальні конфлікти, і бідні намагаються позбавити перших частини їхнього багатства нелегітимними способами. Нинішня економічна ситуація, на жаль, складається «на користь» деяких маргінальних верств суспільства. Ці сегменти поступово налагоджують соціальні зв'язки та адаптуються до нових умов існування частково або повністю на шкоду іншим членам суспільства (жебракам, повіям, злодіям), що посилює негативний вплив на загальний стан соціального потенціалу.

Протягом багатьох років вчені розвивали школи та концепції соціології та девіантології, на основі яких розвивалися дослідження девіантності:

- 1) функціоналізм (Е. Дюркгейм);
- 2) соціальної анархії (Томас і Занецький, Парк)
- 3) аномії (теорія аномії була першою детальною соціологічною теорією девіації) (Дюркгейм, Мертон, Клоуард та Оулін);
- 4) «Чикагська школа» та екологія злочинності (Е. Бьорджес (20-ті роки), К. Шоу, Г. Маккей, Р. Парк, Ф.Трешер) вивчали вплив міської екології на девіантність, підліткову делінквентність та злочинність, а також використання різних методів вивчення девіантності, зокрема «картографування» мегаполісів
- 5) культурний конфлікт і девіантні субкультури

- б) соціальне навчання – диференційовані асоціації та нейтралізація (Беккер, Сатерленд, Крессі, Сайкс, Матц);
- 7) контроль (Хірши)
- 8) стигматизація (Кулі, Гофман, Таннебаум, Лемерт);
- 9) конфлікт (марксистська та неомарксистська теорія (Маркс, Кіні, Ліазос);
- 10) «сучасний» («радикальний», фемінізм, постмодернізм).

Таким чином, нестабільні економічні, політичні, соціальні та ідеологічні процеси в країні вже не є випадковими, а формують соціальну девіацію - явище, яке має певну тенденцію до набуття певної стабільності та поширення в суспільстві. Стабілізація соціальних процесів має сприяти запобіганню девіантності та утриманню значної кількості молодих людей від девіантності. Можна стверджувати, що значна кількість теорій вказує на різні чинники девіантної поведінки [30].

1.2. Визначення девіантної поведінки

В умовах постійного динамічного розвитку в суспільстві відбуваються різні соціальні процеси, як позитивні, так і негативні. Одним із негативних явищ є девіантна поведінка. На думку деяких авторів, девіантна поведінка як антисоціальне явище - це тип поведінки, що суперечить суспільству, його цінностям та інтересам, а тому є суспільно небезпечною, а в деяких суспільствах - суперечить правовим, моральним і соціальним нормам. Загалом в основі девіантної поведінки лежать суперечливі цінності, конфліктні інтереси, різні потреби, деформація способів задоволення потреб, помилки виховання, життєві невдачі тощо.

Типовими проявами девіантної поведінки у дітей та підлітків є демонстративна поведінка, агресія, непокоря, організовані пропуски занять або роботи, втечі або бродяжництво, пияцтво або алкоголізм, наркоманія,

антисоціальна поведінка та спроби самогубства. Загалом, девіантна поведінка – це форма соціальної дезадаптації.

Девіантна поведінка – це поведінка або діяльність окремих осіб або соціальних груп, які не відповідають прийнятим у даному суспільстві нормам, зразкам і стандартам поведінки [44].

На індивідуальному рівні поведінка, що відхиляється від загальноприйнятих норм, є соціальною позицією людини і набуває форми девіантного стилю або способу життя. Слід зазначити, що відхилення в поведінці може бути як позитивним (альтруїзм, надзусилля, героїзм, геніальність, самовідданість, всіляка активність, творчість), так і негативним (злочинність, пияцтво, наркоманія, проституція, самогубство) і може йти в різних напрямках. Традиційне розуміння девіантної поведінки асоціюється з деструктивною девіацією та антисоціальною поведінкою. Такі поняття, як «антисоціальний», «асоціальний», «дезадаптивний» і «деструктивний» часто використовуються для опису девіантних явищ у поведінці окремих осіб або соціальних груп [14].

Сьогодні соціальна нестабільність, нехтування загальнолюдськими цінностями та зниження рівня життя призвели до зростання негативізму та потреби в індивідуальній автономії та стабільності, що призводить до девіантної поведінки, аномалій розвитку, а в багатьох випадках – до деградації та саморуйнування. Це пов'язано зі значними соціально-економічними та політичними змінами, які стрімко загострюють соціальні проблеми та призводять до зростання безпритульності, бідності та психічних розладів серед багатьох людей, особливо серед молоді. Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була однією з найважливіших тем у педагогіці, психології та кримінології, але зараз вона набула широкого розповсюдження і потребує особливої уваги [33].

Перш ніж почати говорити про девіантну поведінку, необхідно уточнити термінологію. *Девіантна* (така, що відхиляється) *поведінка* (франц. deviation від лат. Deviare – збиватися зі шляху) – вчинок, діяльність суб'єкта,

що не відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам, стереотипам, зразкам [12].

Існують три види девіантної поведінки підлітків: адиктивна, психопатологічна, кримінальна, делінквентна.

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, яка характеризується прагненням втекти від реальності, штучно змінюючи свій психічний стан за допомогою вживання різних хімічних речовин для розвитку та підтримки інтенсивних емоцій або постійної зосередженості на певній діяльності. В результаті такої поведінки люди існують у своєрідному «віртуальному» світі. Проблема не тільки не вирішується, але й особистісний розвиток зупиняється, а в деяких випадках навіть погіршується [40].

Існує три групи адиктивної поведінки:

- нехімічні адикції (патологічна залежність від азартних ігор (гемблінг), комп'ютерна залежність, робоча залежність);
- проміжні форми залежності (анорексія - відмова від їжі, булімія - постійне бажання їсти);
- хімічні залежності (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, ліків, побутової хімії тощо).

Психопатологічні види девіантної поведінки ґрунтуються на психопатологічних симптомах або синдромах, які є проявами певних психічних розладів або захворювань [11].

Як правило, до моменту виявлення основних симптомів психічного розладу мотивація поведінки людини з психічним розладом залишається незрозумілою.

Людина може демонструвати девіантну поведінку з наступних причин:

- порушення сприйняття – галюцинації або ілюзії (наприклад, затуляння вух чимось, прислуховування до чогось, пошук того, чого не існує, розмови з самим собою).
- порушення мислення (наприклад, намагання висловити, захистити або реалізувати цілі, засновані на неадекватній інтерпретації реальності,

активне обмеження сфери спілкування із зовнішнім світом через одержимість або страх).

– порушення довільної активності (наприклад, виконання нелогічних і незрозумілих дій, місяцями залишатися нерухомим, виконувати рутинні рухи або застигати в монотонних позах на тривалий час).

Одним із видів патологічної та психопатологічної девіантної поведінки є саморуйнівна поведінка – система поведінки людини, спрямована не на розвиток чи особистісне зростання або гармонійну взаємодію з реальністю, а на руйнування особистості [29].

Кримінальні правопорушення – це протиправні та суспільно небезпечні діяння (наприклад, зґвалтування, вбивство, нанесення тяжких тілесних ушкоджень), кваліфіковані за певними правилами Кримінального процесуального кодексу. Злочинність становить найбільшу небезпеку для суспільства та окремих осіб, оскільки вона порушує суспільний порядок, власність, економічні, політичні, культурні та особисті права. Злочинній поведінці часто передують різні форми девіантної або кримінальної поведінки [20].

Делінквентна поведінка – це поведінка, яка є результатом існування системи цінностей і норм, що відхиляється від цінностей і норм, які керують суспільством, а особи, які приймають кримінальну культуру, визначають свою поведінку як правильну. Західна кримінологія визначає делінквентну поведінку як підліткову і розуміє її як злочинну поведінку, вчинену молодими людьми у віці від 12 до 20 років [45].

Розрізняють *особистісну та соціальну девіацію*. Перехід від першої до другої відбувається у таких випадках

- напрямок таких відхилень однаковий у групі схожих людей, які перебувають в однакових умовах;
- причини виникнення таких відхилень близькі одна до одної або комбіновані;
- існування певної повторюваності та стабільності таких явищ.

Е. Дюркгейм під девіантною поведінкою розумів поведінку, яка не відповідає загальноприйнятим у суспільстві цінностям і нормам [15]; А. Печенюк під девіантною поведінкою розуміє поведінку, яка суперечить загальноприйнятим нормам і в своїх крайніх формах вважається кримінальним правопорушенням, що не підлягає кримінальному покаранню. Автор перераховує певні стереотипи девіантної поведінки: організовані прогули школи, втечі з дому або бродяжництво, звична або агресивна поведінка [35].

М. Вострокнутов використовує термін «делінквентна поведінка», яка формує стійкий стереотип поведінки антигромадського характеру, що систематично повторюється і порушує правові норми, але через обмежену суспільну небезпеку такої поведінки або через незначну кримінальну відповідальність неповнолітніх правопорушників визначається як підліткова або молодіжна злочинність без кримінальної відповідальності [9].

Деструктивна поведінка розглядається як поведінка, що характеризується постійним порушенням прийнятих у суспільстві норм і правил, нехтуванням правами інших людей [10].

Ф. Патакі, розглядаючи проблему девіантної поведінки, виділяє два важливих критерії, які розкривають її сутність 1) порушення загальноприйнятих норм, 2) шкода для особистості та суспільства [34].

Потенціал девіантної поведінки зумовлений тим, що людська свідомість здатна долати всі стереотипи і виробляти нові варіанти поведінки, яких раніше не існувало.

Межі між позитивною та негативною девіантною поведінкою в суспільстві змінюються в часі та просторі. Більше того, одночасно існують різні «нормативні субкультури». Ступінь соціальної «непридатності» різних видів девіантної поведінки варіюється від засудження найближчим соціальним оточенням до скоєння тяжких злочинів і повної ізоляції від суспільства як покарання. Тому своєчасна та рання психологічна діагностика схильності молодшої людини до девіантної поведінки та розробка комплексу

заходів щодо психологічної підтримки особистості в таких ситуаціях потребує об'єднання зусиль теорії та практики [33].

Аналізуючи феномен девіантної поведінки, доречно підкреслити, що цей феномен належить до групи явищ, які можуть бути вивчені лише в результаті спільних зусиль науковців, що представляють багато наук, таких як педагогіка, психологія, право, медицина та соціологія. Об'єктом вивчення є всі форми соціальної патології, включаючи злочинність, кримінальну поведінку, алкоголізм, наркоманію та самогубства [19].

Отже, девіантною вважається стійка поведінка особистості, яка відхиляється від найбільш значущих соціальних норм і спричиняє реальні збитки суспільству або самій особистості та супроводжується її стійкою дезадаптацією. Відповідно, соціальна норма визначає межі, міру допустимої (дозволеної або обов'язкової) поведінки, діяльності індивідуумів, соціальних груп та соціальних організацій, які історично склалися в конкретному суспільстві. Виявляється девіантна поведінка у вигляді незбалансованості психічних процесів, дезадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді ухиляння від етичного і естетичного контролю над власною поведінкою [41].

Узагальнюючи наукові погляди науковців, можна зробити висновок, що, незважаючи на деякі відмінності, більшість дослідників вважають основним критерієм девіанції свідоме порушення соціально прийнятих норм. Прикметно, що, розглядаючи питання девіантності, більшість дослідників виходять із співвідношення цього поняття з поняттям соціальних норм. Такі норми формуються у всіх сферах суспільного життя, регулюють всі види суспільних відносин, гарантують відносну універсальність поведінки людей, з одного боку, а з іншого – є основою для виконання функцій соціального контролю та застосування різноманітних санкцій.

1.3 Девіантна поведінка старшокласників загальноосвітньої школи

Люди народжуються з природними задатками і формуються як особистості в системі суспільних відносин. У процесі розвитку вони беруть участь у різних видах діяльності та набувають відповідного досвіду, тобто соціалізуються. При цьому людина привносить щось своє в навколишнє середовище, впливаючи на нього і змінюючи його, але в той же час середовище впливає на людину, висуваючи до неї вимоги. Ставлення середовища до людини визначається тим, наскільки її поведінка відповідає існуючим нормам[46].

Норми – це принципи, які поділяють члени певного суспільства, що формують поведінку в даній культурі, і є механізмами, які утримують соціальну систему в життєздатній рівновазі перед обличчям неминучих змін. Судження, вимоги та очікування щодо належної поведінки також існують як стандарти поведінки або очікувана поведінка і можуть існувати на двох рівнях:

- існують у суспільстві або великих соціальних групах (звичаї, традиції, закони);
- існують у малих групах (групові традиції).

Норми виконують функції:

- 1) інтегруючу (об'єднання членів групи);
- 2) контролюючу (контроль за поведінкою членів групи);
- 3) еталонну (пропонування зразків та стандартів поведінки) [5].

Під нормами розуміють взаємодію між індивідом і соціальним середовищем, яка адекватно відповідає потребам і можливостям індивіда розвиватися і соціалізуватися.

Кожне суспільство зацікавлене в успішній соціалізації індивіда, а саме: засвоєнні ним ролей жінки та чоловіка, створенні сім'ї, здобутті освіти та працевлаштуванні, становленні здорового та законослухняного громадянина. Іншими словами, вони є об'єктами соціалізації.

Людина стає повноцінним членом суспільства лише тоді, коли вона активно засвоює соціальні норми та культурні цінності, бере участь у діяльності, реалізує свої інтереси та бажання, розвивається та самореалізується. Іншими словами, людина є суб'єктом соціалізації.

Кожному віковому періоду притаманні новоутворення, які за несприятливих умов призводять до відхилень у поведінці. Зміни в емоційному та психологічному середовищі дитини збільшують її нездатність контролювати поведінку та дотримуватися соціально встановлених правил. Це явище має наукову назву «девіантність»[46].

Типовим проявом девіантної поведінки є ситуативно-обумовлені дитячі і підліткові поведінкові реакції (див. рис. 1.3.1)

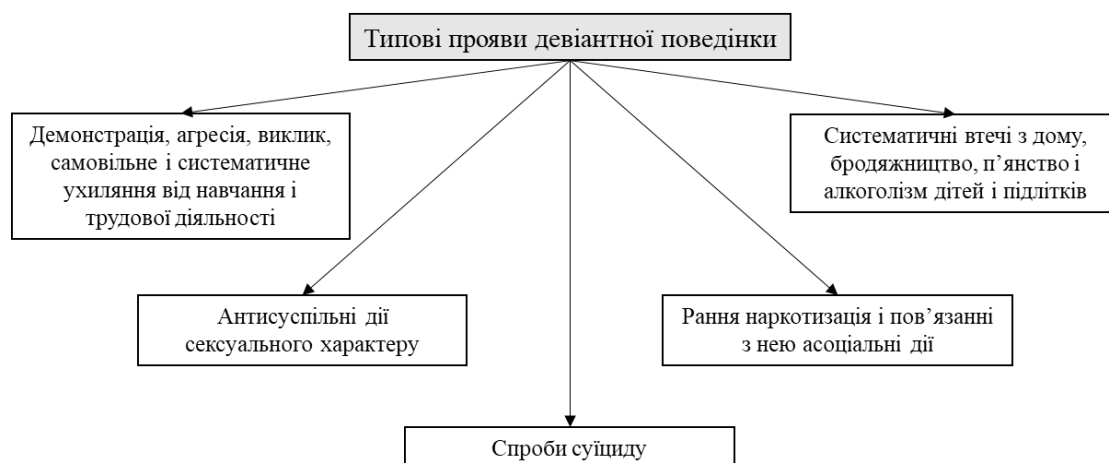

Рис. 1.3.1. Ситуативно-обумовлені дитячі і підліткові поведінкові реакції, які є типовими проявами девіантної поведінки

Розглянемо класифікації девіантної поведінки підлітків за різними критеріями (див. таб. 1.3.1)

Таблиця 1.3.1

Класифікації девіантної поведінки підлітків за різними критеріями [1].

Критерії	Види девіантної поведінки підлітків
За соціальною спрямованістю	1) асоціальні (відхилення поведінки від соціальних норм, що не вступають з ними у протиріччя); 2) антисоціальні (відхилення поведінки, що суперечать

	соціальним нормам).
За значенням наслідків	1) позитивні (відхилення поведінки від норм, що випереджають розвиток суспільства, тобто інноваційні моделі поведінки); 2) негативні (відхилення поведінки від норм, що завдають шкоди конкретній особі, людям, які її оточують, суспільству в цілому).
За типом норм, що порушуються	1) агресивна поведінка; 2) адиктивна поведінка; 3) аморальна поведінка; 4) віктимна поведінка; 5) делінквентна поведінка; 6) конфліктна поведінка; 7) суїцидальна поведінка тощо.
За кількістю осіб	1) індивідуальні; 2) групові; 3) масові.
За тривалістю	1) ситуативні; 2) тимчасові; 3) постійні.
За рівнем усвідомлення	1) усвідомлені (підлітки розуміють, що їх поведінка відхиляється від конкретних норм); 2) неусвідомлені, (підлітки переконані, що їх поведінка відповідає конкретним нормам).
За рівнем організації	1) сплановані (організовані); 2) стихійні (неорганізовані).
За рівнем структурованості	1) структуровані це групова форма поведінки, в межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників (наприклад, булінг серед підлітків);

	2) неструктуровані, для яких характерна відсутність статусної структури, ієрархічних взаємовідносин, регламентації вчинків.
--	---

Завдання психологічного втручання при девіантній поведінці підлітків:

- формування мотивації на соціальну адаптацію;
- стимулювання особистісних змін;
- корекція конкретних форм поведінки;
- створення сприятливих соціально-психологічних умов для особистісних змін.

Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до девіантної поведінки, здійснюється в таких напрямках:

- профілактика девіантної поведінки неповнолітніх – комплекс заходів, спрямованих на попередження, подолання або нейтралізацію чинників, що спричиняють девіантну поведінку дітей (лекції, бесіди, виступи на батьківських зборах, педагогічних радах, спрямовані на підвищення психолого-педагогічної культури батьків і вчителів);
- психолого-просвітницька робота та робота, спрямована на розвиток особистості дитини (факультативні курси психології і валеології в навчальних закладах, психологічні тренінги, розвиваючі ігри, правова освіта дітей та підлітків);
- надання психологічних консультацій дітям з девіантною поведінкою, батькам, вчителям;
- психологічна корекція та реабілітація (індивідуальна та групова психотерапія, створення навколо дитини позитивного педагогічного оточення, налагодження сприятливої атмосфери у сім'ї) [27].

У сім'ях виникають певні девіантні відхилення у поведінці дітей:

1. *Непослух* – поширена в дошкільному і молодшому шкільному віці форма опору вимогам, проханням, порадам батьків, моральним нормам суспільної поведінки [8].

1. *Дитячий негативізм* – це своєрідний бунт, протест проти батьків, однолітків, вчителів. Дане явище часто спостерігається при вікових кризах, а, як відомо, дитячий вік багатий ними як ніякий інший етап. Загалом з народження до юнацтва виділяють 5 вікових груп, в яких проявляється криза:

- Новонароджений період;
- Однорічний вік;
- 3-х річний вік – криза «Я сам»;
- 7-ми річний вік;
- Підлітковий вік (від 11-15 років)[31].

2. *Впертість* – це необґрунтована настирливість, коли при виконанні вольової дії людина не зважає на думку інших людей, на нові обставини, які потребують нових рішень. Це вид наполегливого непослуху, для якого немає видимих, чітких мотивів. Впертість проявляється також у бажанні продовжувати почату дію навіть у тих випадках, коли стає очевидно, що вона безглузда і не приносить користі [22].

3. *Капризи* виражаються в недоречних діях і вчинках, в необґрунтованій протидії і спротиві вказівкам та вимогам дорослих. Зовні капризи проявляються в незадоволенні, дратівливості, плачі, руховому перезбудженні [8].

2. *Недисциплінованість* – це негативна морально-вольова якість особистості, що відображається у невмінні або небажанні організувати свою поведінку у відповідності із громадськими нормами і вимогами. Недисциплінованість особливо характерна для хлопчиків. Вона може бути двох видів: злісного і не злісного. До не злісних порушень дисципліни ведуть витівки, пустощі. Більш небезпечними є злісні порушення дисципліни, які є не ситуативними, а стереотипними[32].

3. *Правопорушення* – це соціально небезпечне або шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта (фізична чи юридична особа), яке передбачене чинним законодавством і за нього встановлена юридична відповідальність [43].

Також відхилення в поведінці дітей може відбуватися у школі та в неформальній групі.

У школі схильність до девіантної поведінки закріплюють відсутність індивідуального підходу до особливо вразливих дітей і навішування тавра «важковиховуваних», «невстигаючих» і «недисциплінованих». У результаті дитина, яка нездатна протистояти тиску оточуючих, втрачає впевненість у собі, бажання вчитися, проявляє агресію до вчителів та педагогів, починає шукати референтну групу поза школою.

У неформальній групі однолітків підліток прагне отримати те, що йому не вдалося знайти в сім'ї та школі – емоційний комфорт, повагу і підтримку, відчуття безпеки. Якщо ця група має асоціальні цінності, вона посилює прояви девіантної поведінки підлітків, які до неї входять, посилює агресію, знімає комплекс провини, послаблює тривогу і страх покарання. До того ж група стає осередком обміну асоціальним досвідом.

Девіантна поведінка дітей та підлітків – реакція на негативні чинники соціального середовища, проте навіть сполучення кількох психологічних і соціальних негативних чинників не обов'язково спричиняє девіантну поведінку. Будь-яка дитина здатна опиратися негативним чинникам. Збільшення власних ресурсів дітей та підлітків з тавром «важких» – одне з завдань системи соціальної роботи з молоддю [41].

З моїх спостережень про старшокласників загальноосвітньої школи маю висновок, що деякі з них виявляють девіантну поведінку. Девіантна поведінка включає в себе вчинки та дії, які відхиляються від соціальних норм і очікувань.

Наприклад, деякі старшокласники можуть проявляти агресивність та бути руйнівними. Вони можуть штовхати товаришів, брати в чужі руки, шантажувати інших або причиняти їм шкоду. Інші можуть мати проблеми з виконанням правил і дисципліни, висловлюватися нецензурними словами або бути неслухняними у вчителів і шкільного персоналу.

Причини девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи можуть бути різними. Одні з них відбиваються від проблем у сім'ї, таких як недостатнє бачення батьківського прикладу, невідповідні методи виховання або конфліктність у сімейному середовищі. Інші можуть бути пов'язані з тільки початком дорослості та пошуком свого місця в соціальній ієрархії школи.

Справили враження, що більшість цих старшокласників не свідомо обирають девіантну поведінку з метою нашкодити комусь. Вони виявляють таку поведінку, щоб отримати увагу, підтвердження своєї сили чи влади, або для зменшення нудьги чи стресу. Певна кількість девіантної поведінки також може бути викликана відсутністю адекватних навичок соціальної взаємодії або низькою самооцінкою.

Враховуючи це, важливо вести активну роботу з профілактики та корекції девіантної поведінки старшокласників. Запровадження програм психологічної підтримки, тренінгів соціальної компетентності, залучення батьків та рідних може допомогти знизити рівень девіантної поведінки. Також важливо створити сприятливу шкільну атмосферу, в якій старшокласники можуть розвиватися і відчувати себе безпечно.

1.4 Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності

Перш ніж розглянути сутність соціальної профілактики як аспекту соціально-педагогічної діяльності, визначимося з поняттям профілактики.

Розвиток профілактики як попереджувальної діяльності, спрямованої на усунення захворювань шляхом дотримання правил гігієни, раціонального харчування та занять спортом, був важливою частиною медицини ще з часів античного світу. Розробка наукових доказів для профілактичних втручань почалася в 19 столітті. Дослідження ролі навколишнього середовища в патогенезі захворювань і досягнення в епідеміології, гігієні та фізіології

сприяли розвитку науково обґрунтованого бачення системи профілактики. Як наслідок, термін «профілактика» став використовуватися фахівцями насамперед з медичної точки зору, а також з точки зору охорони здоров'я та безпеки.

Сьогодні поняття «профілактика» є багатогранним і по-різному трактується в різних наукових дисциплінах. У медичному контексті під профілактикою розуміють комплекс заходів, спрямованих на забезпечення високого рівня здоров'я і творчого довголіття людей, поліпшення умов праці, побуту і відпочинку, охорону навколишнього середовища тощо, а також на усунення причин, що викликають захворювання.

У соціології профілактика зазвичай розглядається як комплекс (систематичних) заходів, спрямованих на збереження здоров'я, поліпшення фізичного розвитку людей, забезпечення довголіття і запобігання виникненню несоціальних факторів, явищ і процесів.

З юридичної точки зору під профілактикою зазвичай розуміють комплекс заходів, спрямованих на виявлення, обмеження або усунення причин протиправних явищ.

Поняття соціальної профілактики є важливою спеціальною категорією соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Тому соціальна профілактика має комплексний характер і ґрунтується на своєчасному виявленні та корекції негативних інформаційних, освітніх, психологічних та організаційних чинників, що спричиняють відхилення у психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, їхній поведінці, здоров'ї і навіть організації їхнього побуту та дозвілля [16].

Соціальна профілактика є одним із найважливіших інструментів сучасної суспільної практики, яка спрямована на запобігання соціальних проблем і вирішення наслідків негативних явищ у суспільстві. Цей термін охоплює широкий діапазон дій, що базуються на наукових дослідженнях та систематичному аналізі соціальних факторів, що сприяють появі асоціальних проявів.

Однією з головних метою соціальної профілактики є запобігання негативним явищам у суспільстві, таким як насилля, злочинність, адикції, соціальна відчуженість та багато інших. Це досягається шляхом впровадження різноманітних програм та заходів, спрямованих на зміну соціального середовища та вплив на поведінку людей.

Одним із ключових принципів соціальної профілактики є превентивний підхід. Це означає, що робота здійснюється на етапі перед появою проблеми або на початкових стадіях її розвитку. Такий підхід цілком відповідає погляду на людину як суб'єкта суспільства, здатного свідомо впливати на своє життя та діяльність.

Соціальна профілактика також передбачає комплексний підхід до вирішення проблем, оскільки вона розглядає їх у контексті соціальних, економічних та культурних факторів. Необхідно урахувати всі можливі аспекти проблеми і розробляти відповідні стратегії та програми залучення всіх зацікавлених сторін для досягнення бажаних результатів.

Крім того, соціальна профілактика акцентує увагу на просвітницькій роботі, спрямованій на підвищення свідомості та освіченості суспільства. Важливо розробляти та реалізовувати програми соціальної освіти, що сприяють формуванню позитивних цінностей, здорового способу життя та громадянського відповідального ставлення.

Узагальнюючи, аналіз терміна «соціальна профілактика» свідчить про його важливість та актуальність у сучасному суспільстві. Цей концепт здатен ефективно впливати на вирішення соціальних проблем та попередження негативних явищ у суспільстві. Розвиток та реалізація соціальних профілактичних програм, а також поширення обізнаності та підвищення рівня освіченості сприятимуть створенню стабільного та гармонійного суспільного середовища для всіх громадян.

Метою соціальної профілактики є не лише те на стільки попередження розвитку негативних явищ, а створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб.

У широкому розумінні соціальна профілактика спрямована на покращення якості життя людей, збереження та зміцнення здоров'я, яке Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) розглядає як гармонійний стан фізичного, психічного та соціального благополуччя, а також відсутність хвороб і фізичних дефектів [18].

Об'єктами соціально-профілактичної дії є ті негативні чинники життєдіяльності людей, які сприяють здійсненню асоціальних дій, а також недоліки у виховній діяльності і стереотипи поведінки, які спричинюють антигромадські вчинки [25].

Суб'єктами профілактичної діяльності є спеціально створені організації, установи, фахівці, окремі особи та волонтери, які зацікавлені у попередженні та подоланні проблем і мають для цього необхідні ресурси (інтелектуальні, фінансові, методичні тощо).

Профілактика буде ефективною у тому випадку, якщо об'єкт профілактичного впливу сам виступить суб'єктом профілактики [3].

Соціальна профілактика – це соціальна робота, спрямована на виявлення складних життєвих обставин сімей, дітей та підлітків, аморальної та протиправної поведінки в сім'ях дітей та підлітків, негативного впливу на життя і здоров'я дітей та підлітків, запобігання цьому впливу та поширенню соціально небезпечних захворювань серед дітей та підлітків [17].

Можна виділити три основні завдання профілактичного втручання: первинна, вторинна, третина профілактика.

Первинна профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативному впливу сукупності різноманітних факторів, що можуть слугувати причиною формування ризикованої поведінки. У першу чергу, передбачає формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок на користь здоров'я та здорового способу життя, соціального благополуччя.

Метою первинної профілактики є формування активного, адаптивного, високо функціонального життєвого стилю, спрямованого на здоров'я, соціальний добробут та здоровий розвиток дитини.

Завдання первинної профілактики:

- формування цінностей здоров'я та здорового способу життя;
- створення умов для розвитку потенціалу кожної людини;
- самореалізація особистості через різноманітні види творчої, інтелектуальної та громадської діяльності;
- підвищення рівня обізнаності підлітків та молоді щодо загальних проблем здоров'я, здорового способу життя, наслідків протиправної діяльності та вживання різних алкогольних напоїв, наркотиків та шкідливих речовин;
- мотивування їх до збереження та зміцнення здоров'я, ведення здорового способу життя та формування навичок безпечної поведінки;
- розвиток культурно-дозвілєвих навичок у підлітків;
- розвиток у підлітків здатності мати життєву позицію (життєві стратегії), прогнозувати власну поведінку, оцінювати її наслідки та вплив на вироблені життєві стратегії;
- розвиток особистісних якостей, що сприяють благополуччю.

Первинна профілактика найбільш масова та неспецифічна. Саме первинна профілактика (її своєчасність, повнота й постійність) є найважливішим видом превентивних заходів у галузі запобігання відхилень у поведінці людини [16].

Вторинна профілактика спрямована на зменшення поширення конкретних негативних явищ, що відбуваються в суспільстві та соціальних групах.

Вторинна профілактика серед дітей, підлітків та молоді включає:

1. Соціально-психологічні та медичні заходи, спрямовані на дітей та підлітків з ризикованою поведінкою (бездоглядні діти, діти з кризових сімей, діти вулиці).

2. Вторинна профілактика, хоча і є популяційною, оскільки зосереджена на групах підвищеного ризику, є індивідуальною для кожної дитини чи молодій людині.

Метою вторинної профілактики є трансформація погано адаптованої дисфункціональної ризикованої поведінки в адаптивну поведінку.

Вторинна профілактика має такі завдання

- розвиток позитивних поведінкових стратегій для подолання проблем;
- підвищення потенціалу особистісних ресурсів.

Програми вторинної профілактики повинні впроваджуватися мережею спеціально підготовлених фахівців, таких як психотерапевти, психологи, соціальні працівники та педагоги, а також непрофесіоналів, таких як консультанти та члени груп самопомоги та взаємодопомоги. Програми вторинної профілактики є швидшими, але менш універсальними та ефективними, ніж первинна профілактика [3].

Третинна профілактика спрямована на попередження рецидивів негативних явищ у суспільстві та девіантної поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини [42].

Завдання третинної профілактики включають

- зменшення шкоди від існуючих негативних явищ для окремих осіб, сімей, соціальних груп і суспільства в цілому
- виявлення та усунення причин і умов, що сприяють формуванню негативних явищ та девіантної поведінки
- мотивація людей до зміни способу життя та девіантної поведінки;
- подолання залежностей та інших проблем зі здоров'ям;
- покращення психологічного та соціального становища молодій людини;
- покращення якості життя;
- профілактика рецидивів.

При здійсненні соціальної профілактики, незалежно від її виду, слід дотримуватися наступного алгоритму дій

- 1) дослідити причини та фактори виникнення проблеми;
- 2) організація взаємодії суб'єктів профілактики для вирішення проблеми
- 3) планування діяльності, організаційна та методична підготовка
- 4) вплив на особистість:
  - ідентифікація або визначення наявних ресурсів, необхідних для подолання проблеми;
  - збільшення особистих ресурсів: здатність людини адекватно реагувати на проблему, долати її та задовольняти свої потреби;
- 5) вплив на проблемне середовище:
  - попередження негативного впливу на навколишнє середовище;
  - збільшення особистих ресурсів: здатність людей задовольняти потреби, долати проблеми та вести повноцінне життя (збільшення соціальних ресурсів);
- б) моніторинг проблеми та аналіз ефективності превентивних заходів.

У разі, якщо оцінка ефективності профілактичного впливу показує незадовільний результат, необхідно повертатися на етап планування профілактичного впливу [16].

У результаті дослідження було встановлено, що соціальна профілактика є важливим напрямом соціально-педагогічної діяльності. Вона спрямована на запобігання негативному впливу соціальних чинників на життя та розвиток особистості.

Соціальна профілактика передбачає проведення певних заходів, спрямованих на попередження соціально-педагогічних проблем. Ці заходи можуть включати організацію тренінгів та семінарів, проведення інформаційних кампаній, створення спеціалізованих центрів та груп підтримки, а також розробку програм психологічної, педагогічної та соціальної підтримки.

Соціальна профілактика є ефективним інструментом попередження виникнення соціальних проблем, таких як насилля, використання наркотиків, агресивна поведінка, відсутність міжкультурного спілкування, безробіття та інші. Вона сприяє підвищенню рівня свідомості та самосвідомості особистості, розвитку її особистісних якостей та соціальних навичок.

Соціальна профілактика сприяє формуванню здорового способу життя, розвитку емоційної інтелігенції, розширенню кругозору та підвищенню рівня культури спілкування. Вона також сприяє зниженню рівня соціальних конфліктів, злочинності та агресивної поведінки.

Отже, соціальна профілактика є необхідним напрямом соціально-педагогічної діяльності, який має важливе значення для забезпечення соціального благополуччя і розвитку суспільства. Вона сприяє попередженню соціальних проблем, формуванню здорової та гармонійно розвиненої особистості.

Висновок до розділу 1

В першому розділі розкрито сутність поняття «девіація». *Девіація* – це поведінка або система поведінки особи чи соціальної групи, що суперечить соціальним нормам або суспільно визнаним зразкам чи стандартам поведінки. Суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальних норм у конкретній ситуації, а зовнішні вимоги (санкції, норми) не трансформуються в потреби і звички.

Розглянуто види , основні підходи та теорії девіації. Розрізняють первинну і вторинну, індивідуальну і групову, соціально засуджувану і соціально схвалену девіації.

Виокремлено основні підходи, що пояснюють причини виникнення девіацій: біологічний підхід, психологічний підхід, соціологічний підхід.

Визначено основні причини виникнення девіантної поведінки, а саме: надмірна заклопотаність батьків; конфлікти з батьками; велика кількість

заборон з боку батьків (педагогів); постійні нарікання, лайки в сім'ї; слабкість інтелектуальної сфери дитини; низький рівень культури, інтелектуального рівня; надлишок вільного часу; нудьга; бажання звернути на себе увагу; неповні сім'ї; економічна нестабільність; вплив вулиці.

Також визначено форми девіантної поведінки. До основних форм девіантної поведінки в сучасних умовах можна віднести злочинність, алкоголізм, наркоманію, суїцид, проституція, гомосексуалізм, азартні ігри. Кожна форма девіації має свою специфіку.

Сутність девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальних норм і обирає варіант поведінки, який відрізняється від норми в даній ситуації, що порушує ступінь взаємодії між особистістю і суспільством, групою і суспільством, особистістю і групою. В основі відхилень від норм поведінки лежать переважно конфлікти інтересів, різні цінності та потреби, деформація засобів задоволення потреб, помилки у вихованні, життєві невдачі та прорахунки.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

2.1 Соціальна профілактика девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: основні форми

Соціальна профілактика девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи має на меті запобігання виникненню небажаного поведінкового відхилення серед цієї категорії учнів. Девіантна поведінка може включати насильство, вживання наркотиків, алкоголізм, кримінальну активність та інші протиправні дії, які можуть негативно вплинути на якість життя та майбутнє молоді.

Особливості соціальної профілактики девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи полягають у своєчасній інтервенції, підтримці та наданні допомоги учням, які ризикують стати жертвами або залучитися до небажаної діяльності. Для досягнення цих цілей, необхідно впроваджувати різноманітні програми та заходи, інформувати старшокласників про наслідки девіантної поведінки, створювати безпечне середовище для їх розвитку.

Соціальна профілактика девіантної поведінки в молодіжному середовищі – це вид професійної діяльності соціальних працівників/соціальних педагогів, що включає комплекс заходів, спрямованих на попередження, виявлення та подолання негативного впливу факторів, причин та умов, які сприяють виникненню та формуванню девіацій у поведінці молоді [28].

Метою соціальної профілактики девіантної поведінки молоді є створення умов для повноцінного життя, ефективної соціалізації та самореалізації дітей цієї вікової групи.

Об'єктами соціальної профілактики девіантної поведінки молоді є цільові групи та окремі особи цієї вікової категорії.

Залежно від вибору цільової групи, на яку здійснюється вплив, соціальна профілактика девіантної поведінки молоді може бути наступних видів:

1. Загальна профілактика – профілактика, спрямована на попередження негативного впливу факторів, причин, умов виникнення та формування девіантної поведінки в молодіжному середовищі та здійснюється в конкретних вікових групах.

2. Специфічна профілактика – спрямована на групи молодих людей, які перебувають у специфічних ситуаціях (часто складні умови життя, негативна соціалізація), що підвищують ризик девіантної поведінки.

3. Індивідуальна профілактика – спрямована на попередження та подолання проблем соціалізації, характерних для окремих підлітків.

Соціальна профілактика девіантної поведінки молоді спрямована на такі **суб'єкти**: соціальні педагоги закладів загальної середньої освіти, фахівці служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших установ та організацій, які здійснюють діяльність, спрямовану на попередження та подолання цієї проблеми.

Залежно від рівня девіантної поведінки молоді та її впливу на особистість, соціальну групу і суспільство, соціальні фахівці визначають і здійснюють такі види соціальної профілактики:

1. Первинна соціальна профілактика девіантної поведінки: створення сприятливих умов для адаптації, соціалізації та самореалізації молоді з метою попередження виникнення цієї проблеми.

2. Вторинна соціальна профілактика девіантної поведінки молоді – виявлення відхилень у поведінці та запобігання їх подальшому виникненню.

3. Третинна соціальна профілактика девіантної поведінки молоді – спрямована на запобігання переходу девіантної поведінки на більш складні стадії, виникненню та повторенню негативних наслідків.

Програма соціальної профілактики девіантної поведінки в молодіжному середовищі – це комплекс спеціально розроблених форм, методів та засобів, спрямованих на запобігання виникненню та формуванню одного або декількох взаємопов'язаних видів девіантної поведінки, форм девіантності, шляхом підвищення рівня поінформованості учасників та надання їм допомоги у набутті відповідних навичок[1].

Є велика кількість різноманітних форм надання послуг соціальної профілактики. У «Державному стандарті соціальної послуги профілактики» прописані наступні форми соціальної профілактики як, соціальна реклама, лекція, відеолекторій, бесіда, дебати, тренінг, форум-театр, «жива бібліотека», масовий захід/акція.

– *Соціальна реклама.* Соціальна реклама повинна містити достовірну інформацію у зрозумілій та доступній для отримувача послуг формі та відповідати положенням Закону України «Про рекламу».

– *Лекція.* Функцією лекції є підвищення рівня поінформованості або формування системи знань у отримувачів послуги. Лекція проводиться з умотивованими до участі у ній отримувачами послуг.

– *Відеолекторій.* Загальна тривалість відеолекторію визначається надавачем послуг з урахуванням індивідуальних потреб отримувача послуг, але не повинна перевищувати 60 хвилин. Тривалість відеосюжета може бути від 5 до 15 хвилин, подання інформації до відеосюжета та її обговорення має тривати 30 – 45 хвилин.

– *Бесіда.* Обмін інформацією між надавачем послуги та отримувачем послуги або між групою отримувачів послуги.

– *Тренінг.* Вибір тренером тренінгових методів, технік і технологій їх застосування в кожному конкретному випадку залежить від часових меж, змісту матеріалів, рівня підготовки й характеру взаємин у аудиторії, технічних умов приміщення та обладнання, наявності та якості наочних матеріалів.

– *Форум-театр*. Відпрацювання з отримувачами послуги умінь та навичок, необхідних для попередження і розв’язання проблем та складних життєвих ситуацій у реальному житті. Тематику вистав форуму-театру можуть бути найрізноманітніші проблеми суспільства: наркоманія, алкоголізм; насильство в сім’ї; конфлікти між представниками різних націй, культур, релігій; проблеми людей, які опинилися у складних життєвих обставинах; людей, які мають інвалідність та стикаються з нетолерантним ставленням, людей похилого віку, які потребують підтримки, тощо.

– *«Жива бібліотека»*. Профілактика стигми та дискримінації у суспільстві; подолання упередженого та стереотипного ставлення до представників різних верств населення; налагодження спілкування між людьми з різних соціально-етнічних груп; розширення рівня поінформованості отримувачів послуг з різних питань.

– *Масовий захід/акція*. До масових заходів/акції належать фестивалі, концерти, форуми, змагання, конкурси агітбригад, ігротеки, вулична хода/пробіг, вуличний театр. Це можуть бути разові акції або акції, які поєднані спільною метою та містять низку заходів. Під час проведення масових заходів/акцій може бути організоване індивідуальне консультування, в т.ч. за принципом «рівний-рівному» [38].

– *Робота з афоризмами*. Методика роботи з афоризмами: обговорити в групі всі вислови про протиправну поведінку відомих мислителів минулого і наших сучасників; вибрати три вислови, які найбільш сподобалися, і пояснити свій вибір; відібрати вислови, з якими не згодні або не зовсім згодні та прокоментувати їх; який вислів викликав найбільші розбіжності і чому?

– *Дебати*. Стимулювання розвитку критичного мислення – вміння аналізувати, виявляти сильні та слабкі сторони тих чи інших тез, виробляти оптимальне рішення з урахуванням наявних ресурсів.

– *Ігри*. Гра є імітацією реальної діяльності (трудової, пізнавальної, комунікативної і т.д.) і спрямована на засвоєння в штучних умовах соціальних відносин і суспільно-корисних норм поведінки.

– *Колаж* – спосіб створення нових ілюстрацій з фрагментів журналів, газет, реклам, буклетів, календарів. Сприяє формуванню авторських умінь і навичок; виробленню навичок індивідуальної та колективної (групової) роботи, партнерства; створенню умов для розкриття індивідуальних здібностей; розвитку особистої і групової активності, ініціативи; створенню сприятливої творчої та морально-психічної атмосфери в навчальному колективі.

– *Проекти* – комплексна дослідницька форма позааудиторної діяльності, учасники якої демонструють і захищають прогноз (проект) про майбутнє якого-небудь явища.

– *Тренінг* – це форма групової роботи, яка забезпечує активну участь і творчу взаємодію учасників між собою і з учителем [8].

На основі розглянутого міжнародного та вітчизняного практичного досвіду можна зазначити, що при розробці соціальної профілактики девіантної поведінки в молодіжному середовищі доцільно використовувати такі форми ефективної роботи відеоконференції, тренінги, інтерактивні вистави, просвітницько-профілактичні настільні ігри та ігрові години, відео тематичні конкурси, соціальна реклама, колажі тощо [1].

У результаті дослідження було виявлено, що реалізація соціальної профілактики девіантної поведінки серед старшокласників загальноосвітньої школи має значний вплив на їхнє поведінкове формування.

Перш за все, проведення такої профілактики сприяє формуванню свідомого ставлення до власних поступок та наслідків, що можуть виникнути в результаті несанкціонованої поведінки. Виховання у школярів вміння критично оцінювати свої дії та приймати відповідальність за них дозволяє запобігти виникненню девіантних форм поведінки.

Друга важлива складова соціальної профілактики полягає у попередженні негативного впливу зовнішнього середовища. Шкільна соціалізація може зазнати негативного впливу соціальних груп, які прагнуть втягнути школярів у девіантну поведінку. Школа повинна організовувати превентивну роботу, спрямовану на попередження таких впливів, через проведення виховних заходів та формування ціннісних орієнтацій.

Третім аспектом соціальної профілактики є підтримка позитивних взаємин між школярами та вчителями. Постійна комунікація та довіра сприяють зменшенню ризику виникнення девіантної поведінки, оскільки учні відчують підтримку та розуміння з боку своїх учителів. Такі взаємини сприяють розвитку позитивної самооцінки школярів, що є важливим фактором запобігання виникненню невідповідальної поведінки.

Отже, соціальна профілактика девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи є ефективним інструментом формування відповідальності, критичного мислення та позитивних цінностей у школярів. Враховуючи це, рекомендується збільшити кількість виховних заходів та підтримувати активну співпрацю між школою та батьками для максимального ефекту в попередженні девіантної поведінки серед старшокласників.

2.2 Булінг – поширена форма девіантної поведінки учнів у старшій школі

Проблема жорстокої та насильницької поведінки серед дітей привертає увагу громадськості та знаходить своє відображення у вітчизняних та міжнародних дослідженнях. Реальність така, що засоби масової інформації пропагують культ сили та жорстокості, створюючи інформаційне тло, на якому неповнолітні формують хибну картину світу щодо способу життя, моделей поведінки та шляхів досягнення своїх цілей, знижуючи виховний потенціал сім'ї та поширюючи антисоціальні моделі поведінки.

Це явище набуло значного поширення в загальноосвітніх навчальних закладах. Ситуації булінгу мають педагогічні (шкільна дезадаптація, неуспішність), психологічні (психологічні розлади, усталене негативне ставлення до себе, занижена самооцінка, порушення соціалізації, соціальна дезадаптація) та медичні (травми) наслідки. Сьогодні проблема насильства над дітьми серед дітей шкільного віку стала дуже серйозною.

Булінг (цькування) – будь-які дії психологічного, фізичного, економічного або сексуального насильства (в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій), що вчиняються учасником освітнього процесу стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно іншого учасника освітнього процесу, що завдають чи можуть завдати шкоди психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [23].

Причинами булінгу є ревності, помста, ворожість, бажання відновити справедливість, боротьба за владу, прагнення наслідувати лідера, нейтралізувати суперника, самоствердитися і навіть задовольнити особисті садистські потреби.

Розглянемо особливості профілактики такого поширеного серед старшокласників загальноосвітньої школи форми девіантної поведінки як булінг.

Проблема булінгу в Україні не є новою, але тривалий час у законодавстві не було відповідних положень, які б регулювали цю поведінку та передбачали юридичну відповідальність у випадках булінгу. Внесення змін до деяких законів України щодо протидії булінгу та доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 173-4 «Булінг (цькування) учасників освітнього процесу» уможливило притягнення до адміністративної відповідальності булерів та їхніх батьків.

Характерними ознаками булінгу можуть стати такі чинники:

– намір нашкодити (кривдник навмисно викликає емоційний або фізичний біль у потерпілого, насолоджується спостерігаючи);

- дисбаланс влади (кривдник та жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо);

- загроза подальшої агресії (кривдник і жертва розуміють, що це не перший і не останній випадок знущання).

Механізми, що можуть спричиняти розповсюдження шкільного булінгу.

- в процес булінгу включається соціальне наслідування, тобто спостереження за проявами агресивних дій одного учня щодо іншого заохочує інших дітей до участі в подібних актах, особливо якщо хуліган є «успішним» у завоюванні жертви;

- ослаблення заборон проти агресивних тенденцій, тобто коли дитина бачить, що хуліган отримує винагороду за прояв агресивної поведінки, то це зменшує її власні заборони щодо участі в агресивних атаках;

- дифузія відповідальності, тобто коли кілька дітей беруть участь у залякуванні, то у кожного почуття провини та відповідальності зменшується;

- повторювальність атак, тобто у результаті повторних актів знущання над одним учнем іншими учнями він починає розглядатися як такий, що заслуговує на таке ставлення.

Розглянемо форми шкільного булінгу.

1. *Фізичний шкільний боулінг* – навмисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін.; дії сексуального характеру.

2. *Психологічний шкільний боулінг* – насильство, пов'язане з впливом на психіку, що наносить психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, які ведуть до емоційної дестабілізації, непевності жертви. До цієї форми відносять:

- *вербальний булінг*, де знаряддям служить голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, дражніння, поширення образливих пліток і т.д.);

- *образливі жести або дії* (плювки в жертву або в її напрямку тощо);
- *заякування* (використання агресивної мови тіла та інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву робити або не робити що-небудь);
- *ізоляція* (жертва навмисне ізолюється, виганяється або ігнорується частиною учнів чи всім класом);
- *вимагання* (грошей, їжі, інших речей, примус що-небудь украсти);
- *ушкодження й інші дії з майном* (зłodійство, грабіж, ховання особистих речей жертви);
- *кібербулінг* – приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень, фото і відеоматеріалів, обзивання, поширення пліток та ін.);
- *насильство до учнів з боку учителів* – маніпулювання, соціальна стигматизація (процес виокремлення чи таврування учнів, навішування соціальних ярликів у вигляді визначень «невиправний», «двієчник» та ін.) і постійний шум на уроці [8].

Попередження та протидія випадкам насильства в школах є найважливішим завданням педагогів та психологів, оскільки жорстоке поводження з дітьми має величезні наслідки, такі як:

- Педагогічні наслідки: нездатність адаптуватися до школи, академічна неуспішність.
  - Психологічні наслідки: психологічні розлади, глибоко вкорінене негативне ставлення до себе, низька самооцінка, труднощі в соціалізації, соціальна дезадаптація.
  - Медичні наслідки: травми та самогубства.
- Існують такі шляхи протидії булінгу:
- *Діагностика* – соціально-психологічне обстеження здобувачів освіти, викладачів, співробітників, груп і колективів; моніторинг соціальних

процесів і психічного розвитку окремих учнів; виявлення причин, що ускладнюють особистісний розвиток, навчання і взаємини в колективах;

– *Корекція* – здійснення психолого-педагогічних заходів, спрямованих на усунення відхилень у психічному та особистісному розвитку і поведінці; подолання різних форм девіантної поведінки (при недостатності психопрофілактичної роботи, за необхідності, контроль термінів та ефективності застосування методів психологічної корекції та загальної психотерапії);

– *Реабілітація* – надання психолого-педагогічної та соціальної підтримки учням, які перебувають у кризовій ситуації, адаптація їх до умов навчання та соціального середовища в інституті;

– *Профілактика* – своєчасне попередження відхилень у психічному та особистісному розвитку і міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі, наркоманії, алкоголізму, суїциду, расової та соціальної нетерпимості, аморального способу життя тощо;

– *психологічна просвіта* – підвищення психологічної підготовки всіх учасників освітнього процесу, зокрема учнів, викладачів і співробітників.

Розглянемо профілактику булінгу. Профілактика булінгу передбачає роботу за такими напрямками:

– на основі розуміння проблеми насильства над дітьми та його видів інформування педагогічного колективу про особливості поширеного серед студентів закладів вищої освіти популярного явища заперечення, а також про загальноприйняті у світі поняття «булінг», «третирування» та «цькування»;

– роботу педагогів з просвітницької роботи серед учнів з питань запобігання насильству з використанням основних форм навчання: конференцій, міні-конференцій, круглих столів, діалогів, диспутів, годин

відкритих дверей, усних журналів, кінопереглядів, відеолекторіїв, організації конкурсів, фестивалів та акцій, створення клубів правової інформації тощо;

- формування у учнів правосвідомості та правової поведінки, відповідальності;
- розвиток навичок педагогів та батьків ідентифікувати існуючі проблеми, виявляти насильство у власній поведінці та поведінці своїх дітей;
- створення умов у лабораторіях для профілактики булінгу та створення сприятливого середовища в навчальних закладах для боротьби з негативними соціально-педагогічними наслідками цього явища;
- посилення особистісного та фізичного захисту від булінгу, як для здорових учнів, так і для учнів, які вже мають фізичні та психічні патології;
- лекції провідних експертів у системі превентивної роботи з подолання різних форм агресивної поведінки молоді; впровадження діалогу зі студентами вищих навчальних закладів з питань профілактики булінгу [37].

Цікавим є підхід до програм запобігання булінгу розроблений Кеннетом Шором у США. Кеннет зазначає, що для досягнення довготривалих результатів необхідний серйозний і комплексний підхід до проблеми (див. додаток А), який він втілює у розробленій та апробованій ним програмі в 12 кроків, яка передбачає залучення до протидії булінгу батьків та всієї шкільної спільноти, проведення досліджень, щодо цієї проблеми в школі, здійснення інформаційних заходів з метою профілактики булінгу, надання допомоги учням, що стали об'єктом булінгу тощо.

Важливо інформувати старшокласників, про те, що питання щодо протидії булінгу регулюються низкою нормативно-правових актів, знайомити їх з ними (див. додаток Г)

2.3 Відеолекторій «Обережно –булінг!»

Відеолекторій – це публічна лекція, в якій використовуються відеозаписи, відеофільми.

Структура проведення відеолекторію:

- Початок (введення) повинен містити таку інформацію: мета; важливість та актуальність теми матеріалу; переваги, які отримають учасники після завершення відеолекторію; за потреби – визначення основних понять;
- Основна частина включає: перегляд відеоролика або короткометражного фільму з тематики, якій присвячено профілактичний захід; обговорення вражень отримувачів послуг щодо побаченого; подання структурованої, логічної, науково обґрунтованої інформації стосовно проблеми, явища надавачем послуг; обговорення з аудиторією представленої інформації;
- Заключна частина включає: короткий огляд попереднього матеріалу (резюмування); підбиття підсумків – висновки; відповіді на запитання аудиторії.

Загальна тривалість відеолекторію визначається надавачем послуг з урахуванням індивідуальних потреб отримувача послуг, але не повинна перевищувати 60 хвилин. Тривалість відеосюжета може бути від 5 до 15 хвилин, подання інформації до відеосюжета та її обговорення має тривати 30 – 45 хвилин[38].

Сценарій відеолекторію «Обережно –булінг!»

I. Початок (10 хв.)

Тема: Проблема булінгу серед старшокласників загальноосвітньої школи

Мета: Профілактика булінгу серед старшокласників загальноосвітньої школи: конкретизація поняття «булінг», визначення його основних ознак, причин, видів, а також відповідальності за здійснення булінгу.

Завдання:

- Ознайомити здобувачів середньої освіти та їх батьків з поняттям булінг, його видами та ознаками;
- Розглянути яка ситуація в Україні щодо булінгу;

- Розглянути перелік нормативно-правових актів що регулюють питання щодо протидії булінгу;
- Визначити учасників булінгу;
- Виявити чим відрізняється булінг від конфлікту.
- Навчити розпізнавати ситуації булінгу (цькування) та вчасно і правильно реагувати на його прояви в освітньому середовищі.

Актуальність: Питання насильства, включаючи залякування та акти агресії, спрямовані на приниження особистості, залишається серйозною проблемою не тільки в Україні, але й у всьому світі. Мільйони дітей та молодих людей страждають від таких дій інших людей. Ця проблема існує давно, але останнім часом вона набула глобального характеру і вимагає невідкладних дій. Агресія серед неповнолітніх зростає і виражається у формі морального та фізичного насильства над однолітками, як молодшими, так і старшими. Ця вікова група вважається «перехідним віком».

Жорстоке поводження з дітьми викликає почуття незахищеності, безнадійності та безсилля, пригнічення волі, відсутність самоповаги та прихильності, напади тривоги, депресію, фобії, горе, суїцидальні думки, самозвинувачення, втрату впевненості, залежність від наркотиків та алкоголю та бажання помститися.

Враховуючи норми чинного законодавства та специфічні цілі таких дій у сучасному соціальному контексті, дослідження булінгу є важливим і необхідним завданням. Він є поширеною проблемою в сучасному українському суспільстві та більш серйозною в освітньому середовищі, де діти проводять більшу частину свого повсякденного життя.

Це питання набуває особливого значення сьогодні.

Переваги після відеолекторію: Розуміння поняття булінг. Знання заходів та профілактики щодо подолання булінгу. Усвідомлення наслідків булінгу та відповідальності за його здійснення.

Основні поняття: булінг, шкільний булінг, жертва, булер, спостерігач, підліток.

II. Основна частина (30 хвилин).

Питання булінгу – тривалої насильницької агресивної поведінки, яку діти здійснюють один проти одного в міжособистісних стосунках у підлітковому віці – останнім часом стало дуже серйозною проблемою серед сучасних школярів.

Слово «булінг» походить з англійської мови і дослівно означає «залякувати». Власне, при прямому перекладі на українську мову – цькування, висміювання, знуцання, залякування, булінг, тероризування – це слово дозволяє зрозуміти суть самого поняття. Однак, незважаючи на те, що поняття булінгу лише нещодавно з'явилося у словнику сучасної української мови, поняття дискримінації та цькування присутні майже завжди.

Булінг – це специфічна форма агресивної поведінки, при якій сильний (авторитетний) учень (або кілька учнів) систематично переслідує іншого (слабшого, аутсайдера), по суті, залякуючи його. Більше того, ситуації булінгу виходять за межі ролей «кривдника» та «жертви» і залучають інших однокласників, які активно чи пасивно беруть участь у стосунках. Такий тип стосунків відомий як «булінг», і його поширення в останні роки було визнано соціальною проблемою в освіті.

Явище булінгу дуже поширене в сучасних школах, і хоча вчителі докладають багато зусиль для того, щоб вчасно попередити та зупинити булінг, проблема іноді замовчується, випадки булінгу не розголошуються, а практика його обговорення відсутня. У такій ситуації проблема не буде вирішена, а навпаки – поширюватиметься та посилюватиметься.

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого[23].

Пропонуємо переглянути відео «Булінг в освітньому середовищі», записане психологом нею Лейлою Гасановою (тривалість 15 хвилин) [24].

З відео ви дізнаєтеся про наступне:

- яким буває та як проявляється булінг;
- хто його учасники та які їх типові риси;
- якими є наслідки булінгу для всіх його учасників;
- як протистояти цькуванню.

Після закінчення перегляду аудиторії пропонується дати відповіді на такі питання:

1) Як розпізнати явище булінг?

Можливі відповіді:

- Когось затискають в кутку приміщення.
- Коли дорослий підходить до групки дітей вони, замовкають, розбігаються, різко змінюють діяльність (можуть обійняти «жертву», начебто все в порядку).
- Один з учнів не обирається іншими (тобто перебуває в ізоляції).
- Весь клас насміхається над одним і тим же учнем.
- Використання дуже образливих прізвиськ.
- Зовнішній вигляд (по обличчю одного з учнів: блідий, червоний (у плямах), в сльозах, наляканий, ознаки насильства на тілі).
- Молодші школярі бояться зайти в туалет.
- Школярі після уроків не розходяться, когось чекають біля школи.

2) Якими чотирма основними елементами характеризується булінг?

- Перший: агресивна та негативна поведінка.
- Другий: булінг здійснюється організовано.
- Третій: булінг відбувається у стосунках, де учасники мають нерівні фізичні сили та здібності.
- Четвертий: булінг є навмисною поведінкою [6].

Заклучна частинаIV.

Отже, булінг достатньо поширене та небезпечне явище, яке не можна залишати без уваги. Подивіться на екран та запам'ятайте, якими мають бути ваші дії, якщо ви помітили ознаки булінгу в школі.

Алгоритм дій у випадку булінгу (цькування) у закладах освіти:

- Термінове втручання.
- Надання першої допомоги потерпілому.
- Інформування керівника закладу освіти, де стався випадок булінгу (цькування), або батьків, учителів, практичного психолога.
- Реєстрація і розгляд випадку насильства.
- Звернення до служби у справах дітей.
- Звернення до територіального органу Національної поліції або Центру надання безоплатної правової допомоги.
- Можливе звернення на «гарячу» лінію ГО «Ла Страда–Україна»: 0 800 500 225 або 116 111 (для дзвінків з мобільного)[6].

Не будьмо байдужими! Зупинимо булінг!

Присутнім учням, батькам та педагогам роздають пам'ятки: «Пам'ятка для учня, що став об'єктом булінгу», «Булінг. Пам'ятка для батьків», «Булінг: поради педагогам»(див. додатки Б, В, Д).

Висновки до розділу 2

В другому розділі проаналізовано основні форми профілактики девіантної поведінки, а саме: соціальна реклама, лекція, відеолекторій, бесіда, дебати, тренінг, форум-театр, «жива бібліотека», масовий захід/акція.

Розкрито сутність поняття «відеолекторій» та основні вимоги до його проведення. Відеолекторій – це публічна лекція, в якій використовуються відеозаписи, відеофільми.

Розроблено відеолекторій на тему « обережно-булінг!», який спрямований на вирішення проблеми психологічного насильства в сучасному суспільстві.

ВИСНОВКИ

За підсумками нашого дослідження ми дійшли до наступних висновків:

1. Проаналізовано сутність поняття «девіації», яка полягає у відхиленні від очікуваного або нормованого стану, розуміння чи поведінки. Це може стосуватися як індивідів, так і груп, організацій чи соціальних систем. Девіації можуть мати різноманітні форми та причини, вони можуть бути відхиленнями від соціальних норм, відправних пунктів чи уявлень про те, що вважається прийнятним або нормальним.

2. Розглянуто види та основні підходи та теорії девіації. Одним з видів девіації є кримінальна діяльність (включаючи кримінальний злочин, порушення правил і законів суспільства). Кримінальна девіація може бути викликана різними факторами, включаючи соціальні, економічні та психологічні аспекти.

Ще одним видом девіації є соціальна девіація, яка описує відхилення від загальноприйнятих соціальних норм і цінностей. Це може включати такі явища, як асоціальна поведінка, порушення правил гуртожитку та невідповідність моральним стандартам громади. Вивчення соціальної девіації допомагає зрозуміти процеси соціалізації та формування норм поведінки в суспільстві.

3. Визначено причини виникнення різних форм девіантності у старшокласників. Однією з основних причин є негативні впливи зовнішнього середовища, такі як насильство, зловживання наркотиками або алкоголем, булінг та неприйнятна поведінка однолітків. Також було виявлено, що проблеми в сімейному середовищі можуть призвести до формування девіантної поведінки у старшокласників (наприклад, розлучення батьків, сімейні конфлікти або наявність дезорганізованого сімейного життя можуть стати спричинювачами страждань, тривоги та неврівноваженості). Крім того, недостатня виховна робота з боку школи або батьків може призвести до

розвитку девіантної поведінки. Недостатня увага до підлітка, неадекватні методи дисципліни, не покриття основних потреб у сфері освіти та підтримки можуть сприяти формуванню асоціальних та неконтрольованих поведінкових стереотипів.

Різні форми девіантності у старшокласників можуть мати різноманітні причини, які включають негативне вплив суспільства, проблеми в сім'ї та недостатню виховну роботу школи. Враховуючи ці фактори, необхідно розробити комплексну систему попередження та підтримки для учнів, щоб зменшити рівень девіантності і забезпечити їхній гармонійний розвиток.

4. Розглянуто сутність соціальної профілактики як важливого напрямку соціально-педагогічної діяльності. Це важливий напрям соціально-педагогічної діяльності, орієнтований на попередження соціальних проблем, а не на їх подолання. Основною метою соціальної профілактики є створення умов для гармонійного розвитку особистості та попередження виникнення соціальної дезадаптації, відхилення від соціальних норм та порушень у сфері поведінки. Цей напрям діяльності включає в себе проведення різноманітних заходів, таких як соціально-педагогічні тренінги, лекції, консультування, формування позитивних цінностей та навичок у особистості.

Суть соціальної профілактики полягає у запобіганні виникненню соціальних проблем та наркотичних залежностей, формуванні здорового та гармонійного суспільства, а також розвитку активних громадян, здатних приймати відповідальні рішення та діяти у власній та суспільній інтересах.

5. Після аналізу основних форм профілактики девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи, можна виокремити: 1) соціальну роботу (спілкування зі спеціалістами може допомогти учням впоратися з емоційними та поведінковими проблемами); 2) профілактичну роботу з вчителями (вчителі можуть грати ключову роль у профілактиці девіантної поведінки, оскільки вони проводять багато часу з учнями і можуть помічати зміни в їхній поведінці); 3) розвиток самооцінки та соціальних навичок учнів (профілактика девіантної поведінки може базуватися на розвитку в учнів

самооцінки та соціальних навичок); 4) впровадження програм з профілактики насильницької поведінки (школам слід розглянути впровадження спеціалізованих програм з профілактики насильницької поведінки, які включають навчання емоційній інтелектуальній регуляції, конфліктологічних навичок, альтернативних способів вираження емоцій тощо); 5) впровадження системи моніторингу та інтервенції (для ефективної профілактики девіантної поведінки важливо мати систему моніторингу, яка дозволяє виявляти випадки негативного поводження серед учнів).

Отже, профілактика девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи може бути ефективною за умови впровадження соціальної роботи, розвитку самооцінки та соціальних навичок учнів, впровадження програм з профілактики насильницької поведінки, впровадження системи моніторингу та інтервенції. Такий комплексний підхід допоможе забезпечити благополучну та безпечну атмосферу у школі, а також допомогти учням вирости в гармонійних та відповідальних особистостей.

6. Розкрито сутність поняття «відеолекторій», як форми профілактики девіантної поведінки серед старшокласників, визначити основні вимоги до його проведення. Відеолекторій, розуміється нами, як форма профілактики девіантної поведінки серед старшокласників, яка полягає у використанні відеоматеріалів для навчальних цілей, подальшого обговорення та аналізу в групі аудиторії. Основною метою проведення відеолекторію є підвищення свідомості учнів щодо негативних наслідків девіантної поведінки та формування у них позитивних цінностей і навичок.

Організація відеолекторію є ефективним інструментом для впливу на свідомість учнів та формування позитивних цінностей і навичок. Відповідна підготовка і проведення дозволяють стимулювати учнів до рефлексії, самоаналізу та критичного мислення, що сприяє профілактиці девіантної поведінки серед старшокласників.

7. Розроблено сценарій проведення відеолекторію «Обережно – булінг!». В результаті розробки сценарію було досягнуто мету свідомого

формування аудиторії щодо проблем булінгу та навчання їх ефективним стратегіям запобігання та усунення цього явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Natalia Sushyk Нова педагогічна думка. *Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків*, 2018. № 1 (93).
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Безпалько О. В., Зимівець Н. В., Журавель Т. В., Лютий В. П. (ред.). Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки: посібник для спеціалістів приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній. Київ: ТОВ «ДКБ Ротекс», 2007. 190 с.
4. Бондаренко Н.О. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи з дисципліни «Соціальна профілактика» (для бакалаврів). – К.: МАУП, 2016. – 77 с.
5. Буда Т.І. Соціологія (навчально-методичний комплекс з вивчення курсу). Тернопіль, 2004. 212 с.
6. Булінг в школі: як розпізнати та як діяти. URL: <https://vseosvita.ua/news/bulinh-v-shkoli-iak-rozpoznaty-ta-iak-diiaty-5465.html>
7. Бурегі В.В. Практикум з соціології для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання / М.В. Бірюкова, В.О. Болотова, В.В. Бурега та ін.; – Харків: НТУ "ХПІ", 2015. 172 с.
8. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навчально-методичний посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. Київ, 2016. 188 с.
9. Вострокнутов Н.В. Типологія делінквентної поведінки дітей та підлітків. У: Соціальна дезадаптація: порушення поведінки у дітей та підлітків. Київ: Генеза, 1996. 242 с.

10. Гуров Д. В. Педагогічні аспекти профілактики правопорушень серед неповнолітніх в системі роботи органів внутрішніх справ: дис. канд. пед. наук. Ставрополь, 2004. 205 с.
11. Девіантна поведінка молоді та дітей як прояв соціальної дезадаптації. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/deviantna_povedinka.pdf
12. Девіантна поведінка. URL: http://ni.biz.ua/6/6_7/6_79998_deviantnoe-povedenie.html
13. Девіація і соціальний контроль. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=499999>
14. Довгополюк В.О. Соціальна девіантність у молодіжному середовищі: передумови, різновиди та регулятиви. Автореф. дис. канд. філософських наук. Одеса, 2004. 21 с.
15. Дюркгейм Е. Про поділ суспільної праці. Метод соціології; пер. з фр. М., 1991. 76 с.
16. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. У: Соціальна педагогіка: навчальний посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ: Академвидав, 2013. С. 85–101.
17. Закон України про внесення змін до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю». URL: <https://president.gov.ua/documents/878vi-8483>
18. Зимівець Н. В. (упоряд.). Збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я підлітків та молоді: потенціал громади: методичні матеріали до тренінгу. Київ: Науковий світ, 2004. 205 с.
19. Зобенько Н.Д. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх. Рідна школа. 2012. №2. С.36–40.
20. Зубрицький І. Соціально-педагогічна профілактика правопорушень. Курс лекцій. – Дрогобич, 2012
21. Климанська Л.Д., Савка В.Є. Соціологія. Навчально-методичний посібник. Львів, Видавничий відділ Інституту підприємництва та

перспективних технологій при Національному університеті "Львівська політехніка", 2004. 148с.

22. Ковжога С.О., Малько О.Д., Полежаєв А.М. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. 224 с.

23. Кодекс України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, Додаток до № 51, ст.1122). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#text>

24. ЛейлаГасанова. Відео «Булінг в освітньому середовищі». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nlgz0wwr5d0>

25. Лекція 1. Соціальна профілактика як аспект соціальної політики держави. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/4247/114/>

26. Лекція 5. Девіація особистості. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=232626>

27. Луковська С.О., Демидась С.Р. Рекомендації з профілактики девіантної поведінки. URL: https://berezhanyps.blogspot.com/2015/04/blog-post_22.html

28. Лютий В.М. Соціальна профілактика негативних явищ як напрям соціальної роботи з дітьми та молоддю. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх: збірка інформаційних, методичних, ілюстративних матеріалів для спеціалістів. К., 2004. – С. 5–8. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3489/1/t_lyakh_t_zhuravel_o_vinogradova_o_bezpalko_v_lytiy_pvstrpsvpadn_ksp&sr_il.pdf

29. Мартинюк І.А. Патопсихологія. *Навчальний посібник*. К.: Центр учбової літератури, 2008. 208 с.

30. Мінц М.О. Соціологія девіантної поведінки навчальний посібник. - Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.

31. Негативізм - його взаємозв'язок з віком, методи корекції URL: <https://medicine.co.ua/xvorob-poaza-kategoriy/3393-negatyvizm.html>

32. Недисциплінованість учнів та її причини [Електронний ресурс]. URL: <https://studfile.net/preview/5721472/page:4/>
33. Омері І.Д. Девіантна поведінка як чинник порушення суспільного життя підлітків. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. Випуск 2. –К., М., 2010. URL: <http://www.psyh.kiev.ua/>
34. Патакі Ф. Деякі проблеми девіантної поведінки. *Психол. журн.* 1987. № 4. С. 92–102.
35. Печенюк А.М., Машковець С.П. Управління сучасною школою. Х.: Графіка, 1996. 193 с.
36. Пихтіна Н.П., Новгородський Р.Г. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 239 с.
37. Положення щодо протидії булінгу (цькуванню) у Кіровоградському інституті розвитку людини URL: <https://vmuro1.kr.ua/wp-content/uploads/2020/05/положення-протидія-булінгу.pdf>
38. Про затвердження державного стандарту соціальної послуги профілактики. Наказ; Мінсоцполітики України від 10.09.2015 № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1155-15>
39. Профілактика та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти. Модуль 5. / Коваль Р., Коваль Є., Баханов О., Боднар І., Приходько А., Найдьонова Л., Савицька О. «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти». URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:mon+ab101+2019_t2/about
40. Пушкар В.А. Психологія адиктивної поведінки: методичні рекомендації до курсу «Психологія адиктивної поведінки» для студентів IV курсу спеціальності «Психологія». Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2010. 84 с.
41. Савельєва Н.М. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій з презентацією навч. посіб. Полтава: ПНПУ, 2016 р. 110 с.

42. Сімейно орієнтована соціальна робота, захист дитини та міжвідомча взаємодія: матеріали для учасників. Тренінг для керівників структурних підрозділів ОТГ з питань соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, захисту дітей. Київ, 2019. 87 с.

43. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. 656 с.

44. Соціологія: словник термінів і понять / упорядники: Є.А. Біленький, В.М. Дебой, М.А. Козловець, А.А. Котвицький, І.В. Саух, В.О. Федоренко, В.О. Цибульській, В.О. Жаловага; за заг. ред. Є.А. Біленького і М.А. Козловця. К.: Кондор, 2006. 372 с.

45. Танчин І. З. Соціологія: навч. посіб. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-181.html>

46. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/343-osnovi-sotsalno-pedagogchno-dyalnost-shevtsv-zm.html>

47. Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства. - Львів: Колір Про, 2020. 800 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма КеннетаШора«12 кроків протидії булінгу».

1. Перший крок– створення комітету з протидії булінгу. До складу цього комітету має входити директор школи, а також представники вчителів, батьків, учнів та інших членів шкільної спільноти. Завдання цього комітету – визначити поняття булінгу, розробити політику закладу щодо таких випадків та поінформувати всіх членів громади про це питання.

Політика має містити відповіді на наступні питання.

- Що таке булінг? Яке визначення булінгу, які приклади булінгу та які наслідки булінгу.
- Яким чином батьки будуть поінформовані про випадки булінгу (цькування).
- Як поводитися з булерами та жертвами.
- Як і кому учні мають повідомляти про випадки булінгу (цькування).
- Що робитимуть вчителі та адміністрація, якщо стануть свідками булінгу (цькування).
- Як здійснювати моніторинг булінгу.

2. Другий крок– дослідити масштаби булінгу в закладі. У кожній групі (класі) проведіть анонімне анкетування щодо булінгу (цькування), його видів та місць, де він найчастіше трапляється.

При цьому включіть такі питання, як

- Поширеність булінгу (цькування).
- Види булінгу (цькування).
- Де відбувається булінг (цькування).
- Події, під час яких трапляються випадки булінгу (цькування).

- Ставлення та поведінка учнів до булінгу (цькування).
- Дії учнів щодо протидії булінгу (цькуванню) та їхні наслідки.
- Пропозиції щодо того, що можуть зробити навчальні заклади для протидії та запобігання булінгу (цькуванню).

Такі опитувальники мають бути адаптовані для учнів різного віку та роздані всім учням, які можуть їх заповнити. Готові анкети також можна знайти в Інтернеті. Інформація з анкети допоможе анти-булінговому комітету краще зрозуміти ситуацію в закладі та створити конкретні програми на основі отриманої інформації.

3. Третій крок – створення прозорої та зрозумілої учням, вчителям та батькам антибулінгової політики. Ця політика може бути частиною існуючих правил закладу або окремим документом. Політика повинна містити визначення булінгу, чітку заяву про неприпустимість булінгу в будь-якій формі, пояснення можливих наслідків булінгу та інструкції для учнів, які стали свідками булінгу. Це мінімальна інформація, необхідна в документі. Окремі заклади можуть додавати додаткову інформацію за потреби. Важливо, щоб усі учні, батьки та співробітники отримали інформацію про цей документ.

4. Четвертий крок – провести перевірку місць, де булінг (цькування) трапляється найчастіше. Це стосується не лише коридорів, але й прихованих приміщень, таких як їдальні та спортивні зали, а також територій за межами навчального закладу, таких як шкільні майданчики та автобусні зупинки. Організовані перевірки працівниками навчальних закладів, зокрема вчителями та адміністративним персоналом, мають важливе значення для запобігання булінгу (цькуванню) до того, як він станеться.

5. П'ятий крок – налагодження тренінгів для педагогічного персоналу.

Вчителі та працівники навчальних закладів відіграють важливу роль у запобіганні та протидії булінгу (цькуванню), оскільки вони перебувають з дітьми цілий день. Тому важливо інформувати їх про різні види булінгу, правильну поведінку та способи боротьби з ним. Також можна обговорити,

як вчителі можуть включити питання запобігання булінгу в свої уроки. Важливо пам'ятати, що життєво важливо залучити всю громаду навчального закладу. Для того, щоб програма була ефективною, весь персонал закладу (включаючи кухарів, прибиральників, охоронців тощо) повинен пройти однакову підготовку.

6. Шостий крок – поширення інформації про булінг через спільні заходи.

Звичайно, важливо також підвищувати обізнаність серед учнів через ці заходи. Можна присвятити цілий день різним заходам для запобігання булінгу, або, якщо немає часу, можна використовувати різні методи для залучення учнів на регулярній основі. Це може бути підвищення обізнаності на публічних зустрічах, створення та розповсюдження плакатів і листівок учнями, створення гасел проти булінгу, спільне проведення вправ на емпатію та використання спеціальних програм, таких як програма «Не смійся наді мною».

7. Сьомий крок – інтеграція спеціалізованих лекцій та заходів у навчальний процес. Існує багато можливостей для такої інтеграції. Це може бути лекція про булінг, читання книги на цю тему та її обговорення в групі (класі). Кожен вчитель може обрати той вид діяльності, який найкраще підходить його учням.

8. Восьмий крок – надихнути всіх членів громади на підтримку жертв булінгу. Вчителі часто ігнорують випадки булінгу. Учні, як правило, знають про ситуацію і часто стають її свідками. Досвід показує, що булінг можна зупинити протягом 10 секунд, якщо свідки знають, як себе поводити і зупинити ситуацію. Найголовніше – перетворити мовчазну більшість на наполегливу і підтримуючу більшість. Учні можуть колективно заступитися за жертву і попросити кривдника зупинитися, але найголовніше – негайно повідомити про випадок булінгу вчителям та адміністрації. Учні можуть неохоче повідомляти інформацію владі через страх, що їх вважатимуть пліткарками чи зрадниками. Тому важливо пояснити учням, що булінг не має

нічого спільного з плітками чи зрадою. Однак також важливо, що учні будуть більш схильні повідомляти про інциденти, якщо їх не називатимуть поіменно. А також, якщо вони знатимуть, що адміністрація серйозно поставиться до їхніх повідомлень і вживе заходів.

9. Дев'ятий крок– залучення батьків до програми. Робота з батьками є важливим елементом. Батьки повинні знати про політику школи щодо протидії булінгу і можуть бути корисним джерелом інформації. Батьки можуть допомогти своїм дітям розвинути емпатію і толерантність до інших, надаючи їм інформацію про інцидент і виконуючи конкретні кроки програми вдома.

10. Десятий крок– зосередити увагу на учнях «групи ризику», які найбільш схильні до булінгу. Найчастіше булінгу піддаються ізольовані від групи (класу) учні, учні, які навчаються за спеціальними освітніми програмами, учні з певними особливостями (наприклад, зростом, вагою), а також учні, які нещодавно прийшли до школи. Підтримуючи таких дітей і допомагаючи їм розвивати соціальні навички, вчителі можуть зменшити їхні шанси опинитися в ситуації булінгу.

11. Одинадцятий крок– серйозно ставитися до повідомлень про булінг та оперативно реагувати на них. Усіх членів освітньої спільноти слід заохочувати повідомляти про випадки булінгу та негайно реагувати на них. Те, що може здатися незначним для окремих осіб, може мати велике значення для дітей у подібних ситуаціях.

12. Дванадцятий крок– реагувати на випадки булінгу, використовуючи поєднання дисциплінарних підходів і підходів, спрямованих на реформування викладання. Навіть за наявності найкращих профілактичних програм булінг все одно може трапитися. Тому важливо, щоб шкільна адміністрація працювала з обома сторонами, щоб покарати кривдника та надати корекційні вказівки, а також підтримати та заохотити дитину, яка стала жертвою булінгу [39].

Пам'ятка для учня що став об'єктом булінгу

МЕЛАЩЕНКО КАТЕРИНА

Зупинемо булінг разом

Якщо немає героїв, які
могли б вас врятувати,
Ви повинні стати
героєм. (Денпа Кіюші)

**МИ ПОВИННІ БОРОТИСЯ З
ТИМИ, ХТО НАМАГАЄТЬСЯ
НАС ПРИНИЗИТИ.**

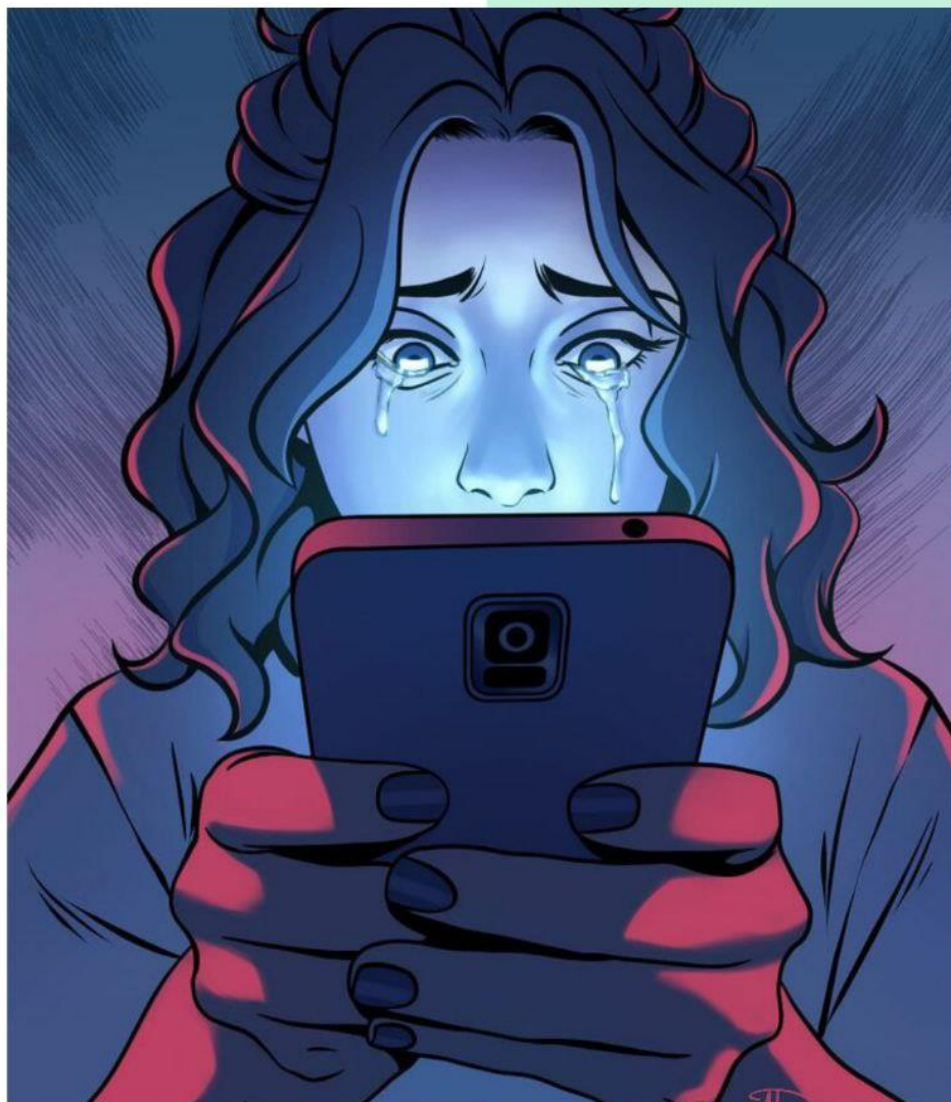
**STOP
BULLYING**

Пам'ятка для учня, що став об'єктом булінгу

1. Не протиставляй себе колективу.
Намагайся бути доброзичливою людиною, навіть із агресивно налаштованими до тебе членами колективу.
2. Не принижуй інших: не обзивайся, не дерись, не погрожуй.
3. Захищайся: твердо, не переходячи в атаку, не дозволяй принижувати себе, показуй, що можеш постояти за себе.
4. Наберись терпіння: те, що відбулося, не триватиме довго.
5. Розбирайся у причинах, але не займайся самоедством, самознищенням, не звинувачуй себе ні в чому.
6. Говори впевнено, але тактовно, коли розмовляєш із булером, стій прямо, поведься спокійно, не бійся, не кричи та тим більше не счиняй бійку.
7. Кажі «Ні» і не почувай себе винним.
8. Шукай підтримки у працівників школи, друзів, батьків. Вони допоможуть тобі вистояти.
9. Не мовчи! Розповідай про знущання та насильство над собою. Це допоможе швидше припинити протиправні дії.
10. Звертайся до компетентних органів, що мають захищати твої права, отримуй інформацію щодо власного захисту.

БУЛІНГ. Пам'ятка для батьків

БУЛІНГ

Пам'ятка для батьків
Протидія булінгу: корисні
поради

Мелащенко Катерина

ЩО ТАКЕ БУЛІНГ?

Булінг - це агресивна та вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей по відношенню до іншої дитини, що супроводжується постійним фізичним і психологічним тиском. Дитину систематично дразнять образливим для неї чином, навмисно не приймають у колектив, залякують, шантажують або навіть б'ють.

ЯКЩО ВАША ДИТИНА АГРЕСОР

- Відверто поговоріть з дитиною про те, що відбувається, з'ясуйте мотивацію її поведінки;
- Уважно вислухайте дитину, з повагою поставтеся до її слів;
- Поясніть дитині, що її дії можуть бути визнані насильством, за вчинення якого наступає відповідальність;
- Чітко і наполегливо попросіть дитину припинити таку поведінку, але не погрожуйте обмеженнями і покараннями. Повідомте їй, що будете спостерігати за її поведінкою;
- Зверніться до шкільного психолога і проконсультуйтеся щодо поведінки своєї дитини під час занять
- агресивна поведінка і прояви насильства можуть бути ознакою серйозних емоційних проблем.

**Пам'ятайте, дитина-агресор
не зміниться відразу! Це
тривалий процес, який
потребує витримки і
терпіння!**

ЯКЩО ВИ СТАЛИ СВДКОМ БУЛІНГУ

- Втрутитися і припинити цькування – булінг не слід ігнорувати;
- Зайняти нейтральну позицію в суперечці – обидві сторони конфлікту потребують допомоги, запропонувати дітям самостійно вирішити конфлікт;
- Пояснити, які саме дії Ви вважаєте булінгом і чому їх варто припинити;
- Уникати в спілкуванні слів «жертва» та «агресор», аби запобігти тавруванню і розподілу ролей;
- Повідомити керівництво навчального закладу про ситуацію, що склалася і вимагати вжити заходів щодо припинення цькування.

**Пам'ятайте, що ситуації з
фізичним насильством
потребують негайного
втручання!**

ЯКЩО ВАША ДИТИНА СТАЛА ЖЕРТВОЮ БУЛІНГУ

- Зберігайте спокій, будьте терплячими, не потрібно тиснути на дитину;
- Поговоріть з дитиною, дайте їй зрозуміти, що ви не звинувачуєте її в ситуації, що склалася, готові її вислухати і допомогти;
- Запитайте, яка саме допомога може знадобитися дитині, запропонуйте свій варіант вирішення ситуації;
- Поясніть дитині, до кого вона може звернутися за допомогою у разі цькування (психолог, вчителі, керівництво школи, старші учні, батьки інших дітей, охорона);
- Повідомте керівництво школи про ситуацію, що склалася, і вимагайте належного її урегулювання. Найкраще написати і зареєструвати офіційну заяву, адже керівництво закладу освіти несе особисту відповідальність за створення безпечного і комфортного середовища для кожної дитини;
- Підтримайте дитину в налагодженні стосунків з однолітками та підготуйте її до того, що вирішення проблеми булінгу може зайняти деякий час.

**Якщо вирішити ситуацію з булінгом
на рівні школи не вдається –
повідомте поліцію! Захистіть свою
дитину від цькування!**

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Доки дитині не виповнилось 18 років,
відповідальність за її вчинки несуть батьки.

**Пам'ятайте: якщо Ваша дитина порушує
права іншої дитини, вчиняючи над нею
наси́льство (булінг), батьки можуть бути
притягнуті до адміністративної,
кримінальної або цивільної
відповідальності.**

Відповідальність за деякі прояви булінгу
наступає до досягнення дитиною 18 років –
З 14 РОКІВ.

Перелік нормативно-правових актів що регулюють питання щодо протидії булінгу

1. Конституція України
2. Закон України «Про освіту»
3. Закон «Про вищу освіту»
4. Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»
5. Конвенція ООН про права дитини (ратифіковано 27 лютого 1991 року).
6. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 Міжнародної організації праці (ратифіковано 5 жовтня 2000 року).
7. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ратифіковано 20 червня 2012 року).
8. Рекомендація CM/Rec (2009) 10 Комітету міністрів Ради Європи про викоренення всіх форм насильства щодо дітей.
9. Сімейний Кодекс України.
10. Кримінальний процесуальний Кодекс України.
11. Кримінально-виконавчий Кодекс України.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
13. Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (зі змінами)
14. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства» (зі змінами).
15. Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству».
16. Спільний наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України,

Міністерства охорони здоров'я України від 19 серпня 2014 року № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 10 вересня 2014 року за № 1105/25882.

17. Спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 7 вересня 2009 року № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрі соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї».

18. Лист Міністерства освіти і науки України від 18 травня 2018 року № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству».

Булінг: Поради педагогам

БУЛІНГ: ПОРАДИ ПЕДАГОГАМ

1

Вжити невідкладні заходи для припинення небезпечного впливу

2

За потреби надайте домедичну допомогу та викличте бригаду швидкої медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги.

3

Зверніться (за потреби) до Національної поліції України.

4

Повідомте керівника закладу освіти.

5

Повідомте одного з батьків або інших представників особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

6

Можете поспілкуватися з учасниками ситуації: жертвою, кривдником чи (кривдниками), свідками..